

I U H J V V

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

EDITORIAL

butlletí 10

Abril del 2010

ÍNDEX

EDITORIAL 1

NOTÍCIES 2 - 9

ANY VICENS 10 - 13

ARTICLE 1 14 - 16

Etnoanatomía y partonomía del cuerpo humano en sumerio y acadío

M. Erica Couto

ARTICLE 2 17 - 19

La participació espanyola en l'empresa colonial europea a la Xina del segle XIX

David Martínez-Robles

ARTICLE 3 20 - 22

Graficar dictaduras: el caso español y chileno.

Isabel Jara Hinojosa

ENTREVISTA 23 - 24

Francisco Andújar

L'activitat de l'Institut d'enguany ve marcada, sobretot, per dos fets rellevants. El primer, la commemoració del centenari del naixement de l'historiador Jaume Vicens i Vives, una figura cabdal de la historiografia catalana del segle XX que va exercir un paper indiscutible en la seva renovació. La contribució de l'Institut a aquesta efemèride ha sigut doble. D'una banda, ha coordinat les universitats i les institucions culturals catalanes i valencianes per tal de programar-hi una jornada acadèmica a cadascuna. En total, catorze activitats al llarg de l'any centrades en temàtiques diverses relacionades amb l'obra de Vicens (la programació pot consultar-se a la web de l'Institut). De l'altra banda, organitzarà una Jornada de Debat a la UPF sobre el tema: "El naixement i la construcció de l'estat modern", que se celebrarà el 21 d'abril i en la qual participaran reconeguts historiadors.

L'altre fet que volem destacar és la constitució de l'Associació d'Amics de l'IUHJVV, que ja ha donat els primers passos i que, ben aviat, començarà la seva activitat. Els seus objectius principals són mantenir i enfortir els vincles entre l'IUHJVV i totes les persones que al

llarg dels darrers anys han participat de la vida, la docència i la recerca de l'IUHJVV. Alhora pretén col·laborar en l'actualització continuada del fons de la Biblioteca així com en l'organització i el finançament d'algunes activitats. L'associació està pensada, essencialment, per donar resposta a les demandes dels associats però, sens dubte, enforteix i honora l'Institut.

Finalment, volem deixar constància que enguany arribem al Butlletí número 10, la qual cosa significa la seva consolidació. Al llarg d'aquests deu anys, el butlletí ha estat una eina fonamental a l'hora de difondre la tasca docent i investigadora de l'Institut, avui complementada amb la pàgina web. És el moment de recordar que la fita ha estat possible gràcies a la col·laboració desinteressada de molts estudiants, becaris i professors. A tots ells, doncs, ¡moltes gràcies!

José M. Iñurritegui: "Els decrets de Nova Planta són el resultat d'un llarg procés de reflexió sobre un model d'Estat que es considerava innegociable."

SEMINARI DE L'IUHJV

Un any més, el seminari de l'IUHJV va portar historiadors d'arreu del món per apropar-nos a algunes de les principals línies de treball que s'estan duent a terme.

La sessió inaugural del màster, que tingué lloc el 26 de novembre de 2009, va anar a càrrec del professor **Jorge Cañizares-Esguerra** (Universitat de Texas i Austin, EUA). S'hi va fer una suggeridora anàlisi de l'ús dels passatges bíblics que utilitzaren les potències europees per justificar els seus processos colonitzadors del continent americà, posant especial èmfasi en la iconografia. Una visió de conjunt mostra la complexitat dels recursos utilitzats, alhora que també es posen de manifest diferències notables entre les tipologies justificatives de la colonització castellana o portuguesa amb l'anglesa o francesa. Cañizares va insistir en la necessitat de replantejar i aprofundir en les formes d'anàlisi que tradicionalment s'han fet dels discursos colonitzadors. En aquest sentit, va demostrar la necessitat de revisar dues teories fins ara prou esteses: que els colonitzadors van utilitzar sobretot fonts clàssiques per justificar la seva actuació, i que les referències bíbliques suposen una minoria en el conjunt dels locis a què es va recórrer. Cañizares va recollir tot un seguit d'exemples, tant literaris com iconogràfics; tant espanyols com francesos, anglesos o portuguesos, que posaven de manifest que el recurs als referents bíblics va ser un dels trets característics del pensament polític del Renaixement.

Per la seva banda, el 12 de gener, el professor **José M. Iñurritegui** (UNED) va tractar el tema de la creació de l'estat borbònic a Espanya i la liquidació de la monarquia composta. Amb la ponència "Gobernar la ocasión: preludio político de la Nueva Planta de 1707", Iñurritegui va analitzar, lentament i meticulosament, el pensament i la pràctica

política dels funcionaris borbònics francesos i castellans en els moments previs a la promulgació dels decrets de Nova Planta de 1707. Aquest, com va deixar ben clar el reconegut historiador, va ser el resultat d'un llarg procés de reflexió en què no influïen exclusivament qüestions de caire polític, sinó que hi havia una clara visió de futur per arribar a un model d'estat ben concret, que es considerava innegociable.

El professor **Fernando Molina Aparicio** (Universitat del País Basc) ens va oferir el 2 de febrer una sessió sobre las "Viejas y nuevas naciones: el País Vasco durante el franquismo, 1936-1975". Aparicio va qüestionar el mite de la duresa de la repressió franquista dels valors bascos. A la darrera de la II República, la societat basca es trobava dividida en tres orientacions polítiques clarament diferenciades: un catolicisme de caràcter espanyolista, un nacionalisme catòlic de tendència tradicionalista i els moviments d'esquerres més o menys nacionalistes. Amb l'arribada del franquisme, la repressió es va dur a terme sobre els grups d'esquerra, mentre que es va intentar assimilar, sense gran èxit, els sectors tradicionalistes. És des d'aquesta perspectiva que es pot entendre que, tot i la prohibició de l'ús de l'euskera como a llengua oficial, aquest es pogués utilitzar a les esglésies i a la vida quotidiana. Paral·lelament, el govern franquista va intentar conservar els valors bascos, però etiquetant-los "d'espanyols". Així, s'exaltaren aspectes com la ingenuïtat, l'honradesa, el caràcter directe i senzill, etc.

Finalment, el 9 de febrer, el professor **Manuel Barcia** (Universitat de Leeds) va analitzar la justificació ideològica esgrimida pels africans durant les revoltes esclavistes a Cuba i al Brasil durant la primera meitat del segle XIX. Amb la ponència "África en América: el impacto del colapso de Oyó en el Occidente de Cuba y el Noreste de Brasil (1820-1845)", Barcia va destacar que part d'aquest discurs s'explica especialment pels efectes que tingué en l'imaginari esclavista el col·lapse de l'imperi Oyó, el qual portava més de tres segles de pervivència i havia donat una gran estabilitat a la zona de l'actual Nigèria. La desaparició d'aquesta gran estructura estatal i la crisi profunda amb què entrà aquell territori va fer que moltes de les lleialtats creades a Àfrica fossin restablertes a Amèrica. Això, segons que va apuntar, explica amb credibilitat les rebel·lions dels antics soldats, els quals es van aixecar més contra les condicions en què vivien que no pas contra el règim de l'esclavitud en si mateix.

SESSIONS D'HISTÒRIA ECONÒMICA

Durant els mesos de desembre de 2009 i abril de 2010 l'IUHJVV va organitzar diferents sessions d'Història Econòmica en les quals han participat professors del Departament d'Economic and Business History de la UPF. L'objectiu era aprofundir en alguns aspectes més precisos de la història econòmica recent tant a escala europea com llatinoamericana. A la primera sessió, impartida l'1 de desembre, la professora **Enriqueta Camps** ens va fer una aproximació a les relacions existents entre el capital humà i les desigualtats de gènere, analitzades des d'una perspectiva comparada. Per la seva banda, el dia 15 de desembre, el professor **Albert Carreras** va exposar els símils que es poden trobar entre les dinàmiques econòmiques de l'Europa mediterrània amb l'Amèrica Llatina en els temps contemporanis. En aquestes relacions, es poden constatar processos de convergència i de divergència que no sempre resulten fàcils d'endevinar.

En una línia similar, el 19 de gener, el professor **Xavier Tafunell** aprofundí en l'estudi de les dinàmiques econòmiques dels països llatinoamericans durant la primera globalització, una qüestió complexa que poques vegades es fa amb la precisió que es requereix. La setmana següent, el 26 de gener, el professor **Hans-Joachim Voth** va fer unes suggeridores reflexions sobre les "seguretats en els temps d'inseguretat" que es van produir a Europa durant la primera meitat del segle XX. Per fer-ho, va analitzar amb detall el rendiment i el valor dels actius durant les crisis polítiques, socials i

econòmiques que es produïren a Europa durant aquells anys.

SESSIONS D'HISTÒRIA DEL DRET

Per segon any consecutiu i durant els mesos d'octubre i de novembre de 2009, professors d'Història del Dret van impartir tot un seguit de sessions sobre la configuració jurídica catalana i castellana a l'època medieval, moderna i contemporània. El 13 d'octubre, inaugurà el seminari el catedràtic de dret **Tomàs de Montagut** que, juntament amb **Elisabet Ferran**, ens va apropar al coneixement dels "Usatges de Barcelona i dret feudal", posant un èmfasi especial en el paper de la ciutat de Barcelona en la configuració a partir del segle XIII del dret general de Catalunya. Per la seva banda, el 27 d'octubre, els professors **Montserrat Bajet** i **Josep Capdeferro** van analitzar alguns dels principals trets del "ius comune" a l'edat mitjana i moderna. En aquest context, van demostrar la complexa articulació del sistema jurídic en molts espais polítics d'Europa i més concretament de Catalunya.

Desenvolupant aquesta perspectiva a un nivell més generalista, la sessió del 3 de novembre dels professors **Albert Estrada-Rius** i **Isabel Sánchez de Movellán** va centrar la seva atenció en el paper de la Generalitat de Catalunya i la seva ordenació jurídica des del seu naixement fins a 1714. En la sessió es va posar especial èmfasi en els fonaments doctrinals de la naturalesa moral, política i jurídica que s'havien de concretar en la seu parlamentària en un feix normatiu, que seria el que havia de fixar la forma orgànica de la Diputació del General de Catalunya i dotarla de competències. Fent un salt en el temps, el 10 de novembre **Elena Roselló** va reflexionar sobre la construcció de l'aparell administratiu que va dur a terme la desamortització. En la seva exposició va destacar la importància del concepte jurídic de "servei públic", una qüestió que encara és objectiu de viu debat entre els especialistes. Finalment, la sessió del 17 de novembre del professor **Alfons Aragoneses** analitzava les relacions entre els juristes i la qüestió obrera a l'Europa dels segles XIX i XX. En general, els

juristes només afrontaren la qüestió obrera quan partits i sindicats aconseguiren pressionar l'Estat perquè intervingués en la defensa de les seves aspiracions. I ho van fer intentant frenar l'incipient estat social.

JORNADES I CONGRESSOS

SIMPOSI ESCLAVITUD, IMPERI I ABOLICIÓ. EL CAS ESPANYOL ENTÈS DES D'UNA PERSPECTIVA COMPARADA

Els dies 4 i 5 de juny de 2009 tingué lloc el simposi Esclavitud, Imperi i Abolició. El Cas Espanyol Entès des d'una Perspectiva Comparada. La trobada va reunir especialistes en els imperis espanyol, portuguès, francès i britànic entorn d'un interès comú: l'esclavitud i l'abolició en l'últim segle de vida de l'imperi espanyol dins del marc de la història atlàntica comparada.

La primera meitat de la trobada va estar dedicada a l'esclavitud a la fi dels imperis ibèrics, en el període comprès entre 1750 i 1824. **Josep M. Delgado** (UPF) va obrir aquest bloc amb "De la marginalidad a la centralidad. El tráfico de esclavos en el sistema imperial español (1501-1870)", en què va analitzar el desenvolupament del sistema d'*asientos* i va mostrar com aquests contractes entre governs i comerciants per dur esclaus a les colònies prengueren formulacions diverses a Espanya, França i la Gran Bretanya. A "España, Cuba y la trata atlántica (1789-1870)", **Martín Rodrigo** (UPF) va posar l'atenció en dos aspectes de l'esclavitud cubana vinculada al sucre que, segons advertí, no tenen una resposta clara per les llacunes historiogràfiques sobre

l'esclavitud a l'imperi espanyol: la pregunta per la influència del tràfic espanyol en el creixement econòmic de la metròpoli i la qüestió sobre si va ser l'obsolescència de l'esclavitud la causa última de la seva desaparició a la dècada de 1880. A continuació, **Luiz Felipe de Alencastro** (Universitat de París-Sorbona, París IV) presentà "La traite des Noirs et l'unité coloniale du Brésil", en què dibuixà les experiències comercials, militars i polítiques compartides entre el Brasil i l'Àfrica portuguesa, destacant-ne la bilateralitat i la independència respecte a la metròpoli. A "El estatuto de la esclavitud fuera de los sistemas esclavistas: el ejemplo de Río de la Plata, siglos XVIII-XIX", **Juan Carlos Garavaglia** (UPF) va mostrar com l'esclavitud s'insereix en un sistema social i econòmic, el de Río de la Plata, on ocupava un lloc aparentment perifèric. Tot i aquesta marginalitat, l'esclavitud esdevingué indispensable per consolidar les relacions productives a la regió. **Seymour Drescher** (Universitat de Pittsburgh) va oferir la conferència "From Empires of Slavery to Empires of Antislavery", en què va comparar les divergències en els camins cap a l'abolició dels imperis europeus. Drescher va destacar l'impacte diferencial de la societat civil, les institucions religioses i la violència col·lectiva en els processos abolicionistes.

La segona meitat del simposi va girar entorn de l'abolició a Espanya i les colònies espanyoles entre 1810 i 1886. **Christopher Schmidt-Nowara** (Universitat de Fordham) va analitzar els orígens de les idees antiesclavistes de l'exiliat espanyol Joseph Blanco White a "The Blanco Whites: Slavery, Freedom, and Captivity in Spain's Age of Revolution". Schmidt-Nowara va argumentar que, tot i la proximitat de Blanco White als plantejaments abolicionistes britànics, les idees que desenvolupà estaven arrelades a Espanya. A "Antiesclavitud antes del abolicionismo: redes y razones en la temprana Barcelona liberal (1833-1844)", **Albert Garcia Balaña** (UPF) proposà una revisió de les tesis sobre l'aparició tardana de l'abolicionisme espanyol. La figura d'Antonio Bergnes de las Casas i les múltiples connexions transatlàntiques que mantingué amb altres autors antiesclavistes apunten cap a l'existència d'una tradició antiesclavista a Espanya ben abans del que

Rebecca Scott: "Cal desenvolupar una visió més sofisticada de la relació entre l'expansió de l'esclavitud i la construcció i destrucció dels imperis europeus."

s'havia suposat. **Josep M. Fradera** (UPF) va tancar aquest bloc amb la pregunta sobre el perquè del fracàs últim de l'abolicionisme espanyol, tot i els esforços de personatges com els descrits en les dues intervencions anteriors. A "Moments in a Postponed Abolition", Fradera argumentà que aquest fracàs es va deure tant a la incapacitat de desenvolupar plantejaments independents dels de l'abolicionisme britànic com a la importància de Cuba en l'eix colonial defensat pel gran projecte liberal que emergí després de 1820.

La ponència de clausura va anar a càrrec de **Rebecca Scott** (Universitat de Michigan) i de **Jean Hébrard** (EHESS i Universitat de Michigan). A "Microhistory Set in Motion: Slavery, Freedom, and Reinslavement from Senegambia to Saint-Domingue to Santiago to New Orleans", Scott i Hébrard desgranaren les dinàmiques complexes d'esclavitud, emancipació i tornada a l'esclavitud a través de la biografia de Rosalie, una dona capturada a Senegàmbia i portada a Saint-Domingue, i de les tres generacions que la segueixen. Les trajectòries d'aquests individus, a més de posar de manifest la fragilitat de la llibertat, apunten cap a la necessitat de desenvolupar una visió més sofisticada de la relació entre l'expansió de l'esclavitud i la construcció i destrucció dels imperis europeus a l'Atlàntic.

JORNADA INTERNACIONAL SOBRE EL CONFLICTE MARROQUÍ I LA SETMANA TRÀGICA

Amb motiu dels 100 anys de la Setmana Tràgica, els passats 20 i 21 de maig de 2009 l'IUHJVV i el Departament d'Humanitats van organitzar una Jornada Internacional sobre el

Conflicte Marroquí i la Setmana Tràgica. Les primeres dues sessions van estar dedicades a la política espanyola al nord d'Àfrica, però diferien en el punt de vista. D'una banda, **Sebastian Balfour** (London School of Economics) va donar una visió d'aquesta política des del punt de vista espanyol, mentre que **Youssef Akmir** (Universitat d'Agadir) ho va fer des de l'òptica marroquina de l'època. Per la seva banda, **Eloy Martín Corrales** (UPF) ens va oferir una visió de conjunt dels successos de juliol de 1909 a Espanya. En la sessió de la tarda, la historiadora **Mª Rosa de Madariaga** va parlar sobre la campanya de Melilla de 1909 i **Laura Orlandini** (UPF) ens va oferir una exposició sobre l'anticolonialisme i l'antimilitarisme a Espanya i a Itàlia. Finalment, **Jesús Marchán** (UPF) ens va parlar sobre l'impacte de la Setmana Tràgica i el clericalisme a Tarragona.

El segon dia el va obrir **Pere Gabriel** (Universitat Autònoma de Barcelona). La seva intervenció va girar al voltant del sindicalisme i les classes populars abans i després de la Setmana Tràgica. Seguidament, **Josep Pich i Mitjana** (UPF) va fer un recorregut per les memòries i les visions que van plasmar diversos personatges destacats de l'època al voltant dels fets d'aquell estiu de 1909, i **Santiago Izquierdo** (UPF) va exposar el paper dels republicans catalanistes en els successos. La jornada finalitzà amb una taula rodona en la qual es va presentar el llibre de **David Martínez Fiol**, *La Setmana Tràgica*.

JORNADA COMMEMORATIVA DELS VINT ANYS DE LA CAIGUDA DEL MUR DE BERLÍN: "PER QUÈ VA PASSAR I QUINES CONSEQÜÈNCIES HA TINGUT?"

El passat dia 11 del novembre de 2009 va tenir lloc una jornada dedicada al vintè aniversari de la caiguda del mur de Berlín, organitzada conjuntament per la Fundació Goethe, les facultats de Ciències Polítiques i d'Humanitats i per l'IUHJV. La jornada va ser inaugurada pels doctors **Jordi Guiu** i **Mireia Trenchs**, degans de les dues facultats organitzadores de l'acte, i el professor **Raimundo Viejo** (UPF) va exercir de moderador. La professora **Marició Janué** va fer la primera intervenció qüestionant les tradicionals causes que s'associen a la caiguda del mur. Cal analitzar amb deteniment si realment va ser una revolució o més aviat el resultat final d'una implosió del sistema el que portà a aquests esdeveniments. Posteriorment va posar de manifest que encara ens queda molt per analitzar sobre les conseqüències que ha tingut la caiguda en l'imaginari social de la població: fins a quin punt encara perdura en els "caps" o en moltes persones? En quina mesura ha influït i influirà en la cultura política d'Alemanya i dels països de l'Est?

La ponència del professor **Klaus-Jürgen Nagel**, del Departament de Ciències Polítiques de la UPF, pretenia analitzar les

conseqüències polítiques de la caiguda del mur. Per aconseguir-ho, va centrar la seva exposició en una suggerent i detallada comparació de les diferents visions que van tenir els alemanys de l'est i de l'oest sobre els fets de 1989. Per la seva banda, el professor **Michael Pfeiffer**, del Departament d'Humanitats de la UPF, va aprofundir en el coneixement d'algunes de les molt variades conseqüències culturals que tingué la caiguda a les dues bandes del mur, posant un èmfasi especial en l'impacte visual i literari amb què això es manifestà.

La jornada van ser tancada pels professors **Joaquim Albareda**, director de l'IUHJV, i **Marion Haase**, presidenta del Goethe-Institut Barcelona. El professor Albareda va fer referència al nou escenari polític i econòmic sorgit després de la caiguda del mur. Per la seva banda, Marion Haase va introduir un seguit de reflexions personals des de l'òptica d'una ciutadana alemanya que va viure els esdeveniments en primera persona.

FISCAL QUESTIONS AND STATE BUILDING: EUROPE AND AMERICA

Entre els dies 23 i 25 del mes de novembre de 2009 va tenir lloc el workshop "Fiscal questions and State Building: Europe and America", organitzat per l'equip de recerca State Building in Latin America. El tema tractat en aquestes jornades va ser la instauració d'una fiscalitat vinculada a la construcció de l'estat modern a través de casos concrets a Europa i Amèrica.

Així, **Michael Braddick** (Universitat de Sheffield) va presentar un treball sobre les circumstàncies que van justificar els nous impostos a l'Anglaterra del segle XVII i el procés d'acceptació i legitimació d'aquests per part de la població. Tot seguit, el professor **Josep Delgado Ribas** (UPF) ens va parlar sobre el trencament dels sistemes d'equilibri institucional espanyol després de les reformes borbòniques del segle XVIII. Per la part americana, **Luis Jáuregui** (Instituto Mora) ens va exposar un assaig sobre la participació federal de les finances de Mèxic en el període 1824-25 i **Romain Huret**

(Universitat de Lió/EHESS) va explicar els moviments de resistència fiscals als Estats Units (1812-1865) a través dels debats i de les peticions presentades al Congrés pels ciutadans i les organitzacions professionals. **Marcia Eckert Miranda** (Universitat de São Paulo) va parlar sobre el procés de constitució de les estructures fiscals de l'Imperi Brasiler, posant èmfasi en algunes particularitats com la unitat territorial que Brasil va conservar després dels processos d'independència o el complex procés de supressió de l'esclavitud.

Finalment, **Juan Carlos Garavaglia** va exposar els primers resultats del treball que actualment duu a terme l'esmentat grup de treball, el qual, en aquesta primera fase, ha fet una exhaustiva tasca d'arxiu per recollir les memòries d'Hisenda o pressupostos del segle XIX d'Argentina, Xile, Colòmbia, Costa Rica, Equador, Guatemala i Uruguai. La finalitat és analitzar els processos de construcció de l'Estat en aquests països a través de l'evolució de la fiscalitat.

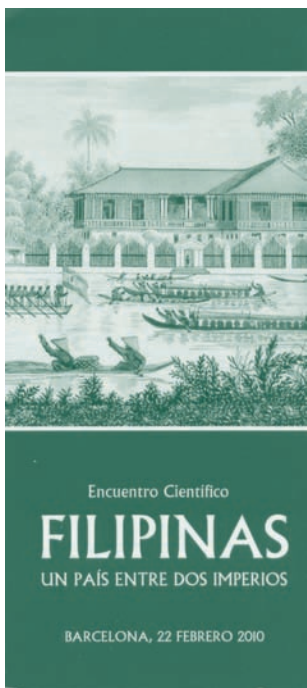

El workshop es va tancar amb la conferència magistral de **Gaetano Sabatini** (Universitat de Roma III), que ens va parlar sobre les instàncies del procés de negociació fiscal entre el rei i els diferents cossos socials (ciutats, noblesa, poders eclesiàstics, elits mercantils) i el paper que aquests actors tingueren en el deute públic a Nàpols durant els segles XVI i XVII.

SIMPOSI INTERNACIONAL
SOBRE LES FILIPINES

Arran de la celebració de la V Tribuna Espanya-Filipines, el passat dilluns 22 de febrer va tenir lloc a la sala de graus Albert Calsamiglia la segona trobada científica sobre les Filipines, organitzada pel Consell Superior d'Investigacions Científiques (CSIC), amb la col·laboració de l'IUHJVV i la Casa Àsia. Les intervencions van girar a l'entorn dels elements de continuïtat entre les administracions espanyola i nord-americana, alguns dels quals han romàs a les Filipines un cop instaurada la independència.

Reynaldo Ileto, de la Universitat Nacional de Singapur, va analitzar el controvertit llegat de Rizal en la Filipines independent, especialment en les discussions de la Rizal Bill de 1956; **Resil Mojares**, de la Universitat de San Carlos de Cebu, va analitzar la figura del pensador nacionalista Mariano Ponce durant la seva estada a Espanya; **Glòria Cano**, de la UPF, va mostrar el component hispanista en el discurs del diari nacionalista *El Renacimiento* durant l'administració nord-americana, profundament crític amb aquesta. Un altre dels elements destacats en el conjunt de les intervencions va ser la continuïtat de

molts elements en la transició de les estructures de poder, com es va veure en els interessos de l'Església i dels ordres religiosos tractats per **Josep Maria Delgado**, de la UPF, o en els elements de continuïtat que es veuen en l'administració nord-americana en relació amb el llegat espanyol, i que en alguns casos va haver de recórrer a experts espanyols, com va analitzar **Paul Kramer**, de la Universitat Vanderbilt. Altres temes tractats van ser les visions britàniques sobre la transició entre les administracions espanyola i nord-americana i la preocupació que això va generar, qüestió analitzada a la intervenció de **Lola Elizalde**, del CSIC; l'emigració filipina des de finals del segle XIX fins a principis del segle XX, analitzats pel sociòleg **Filomeno Aguilar**, de l'Ateneo de la Universitat de Manila; o la pervivència de la comunitat espanyola de Manila després de la caiguda del poder espanyol, en la intervenció de **Florentino Rodao**, de la Universitat Complutense de Madrid. Les intervencions van ser moderades per **Josep Maria Fradera**, de la UPF; **Xavier Huetz de Lempis**, de la Universitat de Nice-Sophie; **Luis Àngel Sánchez**, de la Universitat Complutense, i **Fernando Zialcita**, de l'Ateneo de la Universitat de Manila.

NOVETATS DE LA BIBLIOTECA

La Biblioteca de l'IUHJVV ha finalitzat la digitalització del Fons de la Guerra de Successió. La col·lecció està formada per 421 documents publicats o escrits entre els anys 1680 i 1750 i comprèn tant documents impresos com documents manuscrits. Es tracta d'un fons molt valuós, ja que la major part dels documents són molt difícils de

La Biblioteca de l'IUHJVV ha digitalitzat el seu Fons sobre la Guerra de Successió, format per 421 documents publicats o escrits entre els anys 1680 i 1750.

localitzar i de consulta restringida. Aquests escrits tenen dues procedències diferents: el fons Joan Crexell i les donacions que ha fet el Dr. Josep Fontana i Lázaro. En general, són escrits legals, administratius, polítics i propagandístics que aporten informacions molt importants i necessàries per poder entendre amb tota la seva complexitat el difícil període de la Guerra de Successió i la ulterior repressió. Amb aquesta digitalització la Biblioteca de l'IUHJVV posa a disposició dels investigadors tot un seguit d'informacions que, sens dubte, ens ajudaran a conèixer cada vegada millor el nostre passat. El fons es pot consultar a la Memòria Digital de Catalunya: <http://mdc.cbuc.cat>.

D'altra banda, la Biblioteca ha adquirit la col·lecció completa de les *Obres bibliogràfiques* de José Toribio Medina (1852-1930). Medina va ser un historiador i bibliògraf xilè, conegut al seu país per ser el major recol·lector de fonts per a la història de Xile. L'obra adquirida, que té vint volums, va ser editada per Nico Israel entre els anys 1964 i 1968. En aquesta hi figuren les edicions facsímils, de totes les publicacions sobre bibliografia xilena de Medina. Gràcies a aquesta obra, la Biblioteca de l'IUHJVV reforça encara més el seu fons sobre història americana, que consta de més de 2.000 obres.

NOTES DE LLIBRES

Marició Janué i Miret (ed.). *Pensar històricament. Ètica, ensenyament i usos de la història*. Publicacions Universitat de València, 2009.

Aquest llibre recull les ponències que es van presentar a les IV Jornades de Debat de l'IUHJV. Entre els historiadors que hi van participar destaquen Ramón López Facal, Eduardo Manzano, Juan Sisinio Pérez Garzón, Benoît Pellistrandi, Josep M. Salrach, Francisco Fernández Buey i Enric Ucelay-Da Cal. L'obra vol ser una reflexió col·lectiva sobre aspectes tan decisius com la necessitat de rigor de l'anàlisi històrica o les implicacions cíviques de la tasca de l'historiador. Tots els autors destaquen que cal que l'historiador superi les pressions del poder polític per tal de dur a terme un exercici d'honestat, que ha d'assumir individualment. En aquest context sembla prou clar que no es pot defugir del compromís cívic amb els desfavorits de la societat i amb una democràcia encara en construcció.

Mercè Renom. *Conflictes socials i revolució. Sabadell, 1718-1823*. Eumo, 2009.

El passat 25 de febrer de 2010, es va presentar el llibre de la historiadora Mercè Renom *Conflictes socials i revolució. Sabadell, 1718-1823*, una síntesi de les principals conclusions de la tesi doctoral que defensà a l'IUHJV l'any 2005. El llibre aprofundeix en una qüestió fins ara poc coneguda: la dinàmica social entre les elits de poder i la relació entre els governants i governats durant l'absolutisme fins al primer liberalisme. L'obra analitza detalladament els grups d'interès implicats en el govern de la ciutat i tots els conflictes socials que es van derivar d'aquests enfrontaments.

la vila. Es tracta d'un llibre necessari per entendre uns processos fins ara prou desconeguts i que resulten fonamentals per entendre algunes de les grans problemàtiques medievals.

Santiago Izquierdo i Gemma Rubí (coords.). *Els orígens del republicanisme nacionalista*. Barcelona: Centre d'Història Contemporània de Catalunya, 2009.

L'historiador Santiago Izquierdo (UPF), juntament amb Gemma Rubí (UAB), han coordinat aquest llibre, que aprofundeix en els orígens històrics del republicanisme nacionalista a partir de la formació del Centre Nacionalista Republicà (CNR). Els autors posen de manifest com el CNR va possibilitar la creació d'un nou espai polític a la Catalunya de finals del segle XIX i principis del segle XX, qüestionant així el control absolut de la Lliga i el lerrouxisme. Hereus del CNR seran altres grups polítics (UFNR, BAR, PRC), la majoria dels quals acabaran configurant Esquerra Republicana de Catalunya.

Eduard Martí. *La classe dirigent catalana: els membres de la Conferència dels Tres Comuns i del Braç Militar (1697-1714)*. Fundació Noguera, 2009.

L'historiador Eduard Martí ens presenta alguns dels resultats de la seva recent tesi doctoral defensada a l'IUHJV l'any 2008. A través de l'estudi de 240 personatges que van participar a la Conferència dels Tres Comuns i al Braç Militar entre 1697 i 1714, el llibre pretén aprofundir en els motius que van impulsar la classe dirigent catalana a defensar les Constitucions l'11 de setembre de 1714 i poder identificar qui hi havia al darrere de tota una sèrie d'institucions que s'havien destacat per la seva oposició radical als intents

Víctor Farías. *El mas i la vila a la Catalunya medieval*. Publicacions Universitat de València, 2009.

El professor de l'IUHJV Víctor Farías ha publicat aquesta obra, que va ser premiada el 2007 amb el XXIV Premi Ferran Soldevila, atorgat per la Fundació Congrés de Cultura Catalana. El llibre analitza la difusió a la Catalunya Vella dels masos i les viles, dos tipus particulars de poblament que normalment es tendeix a anomenar urbanització a petita escala. Farías descriu i analitza detalladament les implicacions econòmiques i socials d'aquesta difusió, i remarca tant la creació de nous espais locals com d'una veritable integració entre el mas i

Marcel A. Farinelli. *El feixisme a l'Alguer*. Barcelona: Angle Editorial, 2010.

Amb aquesta interessant obra, Marcel A. Farinelli (IUHJV) ens aproxima a una qüestió que fins ara ha estat negligida pels historiadors: la relació existent entre el feixisme i la catalanitat de l'Alguer. A través d'una recerca que no ha estat fàcil per la falta de documentació, l'autor s'endinsa en els efectes que produïren els vint anys de domini feixista al municipi de l'Alguer i intenta donar respostes a l'aparent fracàs de les mesures italianitzadores de Mussolini a l'illa.

BREUS

Josep Fontana va ser guardonat amb el Premi a la Trajectòria Acadèmica (2009) de l'Asociación Española de Historia Económica.

Cinta Campos s'ha incorporat a la secretaria de l'IUHJVV. En gestionarà el màster, el doctorat així com l'organització de jornades i congressos organitzats per l'IUHJVV, i hi donarà suport.

El passat 16 de març de 2010, en un acte que comptà amb la participació del rector Josep Joan Moreso, l'historiador Gabriel Jackson va fer donació a la biblioteca de l'IUHJVV de tot el material bibliogràfic i d'arxiu que feia servir per escriure la biografia sobre Juan Negrín (Editorial Crítica, 2008).

TESIS DOCTORALS DEFENSADES (CURS 2009-2010)

M. Erica Couto Ferreira. "Etnoanatomía y partonomía del cuerpo en sumerio y acadio. El léxico Ugu-mu".

Giaime Pala. "Teoría, práctica militante y cultura política del Partit Socialista Unificat de Catalunya (1968-1977)".

Carolina Rúa Fernández. "La Xarxa Catalana a Madrid en el segle XVIII. Un estudi sobre els homes de negocis catalans i el comerç".

AGENDA

21 d'abril de 2010. V Jornades de Debat de l'IUHJVV, "El naixement i la construcció de l'Estat modern". Coordinat per la professora Maricío Janué, comptarà amb la participació,

L'Associació d'Amics de l'IUHJVV pertén enfortir l'Institut, finançant l'adquisició de llibres per a la Biblioteca i col·laborant en l'organització de jornades i congressos.

entre d'altres, de Pablo Fernández Albaladejo, Joël Cornette, Pedro Ruiz Torres i María Teresa Carnero.

20 d'abril de 2010. Sessió de seminari a càrrec d'Elisenda Curià Barnés, "Monuments i paisatge urbà en el segle XXI".

27 d'abril de 2010. V Jornada sobre Relacions de Gènere: Qüestionant el Gènere. Coordina: Marie Costa i Agnès Garcia. Hi participaran, entre d'altres: María Milagros Rivera, Victòria Camps, Teresa Forcades, i Patricia Soley-Beltran.

27 d'abril de 2010. Sessió de seminari a càrrec de Núria Torras Benezet, "Geografia sagrada de l'antic Egipte". Seminari d'Arqueologia i Patrimoni.

2-4 de juny de 2010. Congrés Imperis al Món Contemporani. Auditori Mercè Rodoreda. Coordinat pels catedràtics Josep M. Delgado Ribas i Josep M. Fradera Barceló.

11-12 d'agost de 2010. Workshop "Catastro, apropiación del territorio y construcción del Estado en América Latina, siglo XIX". Montevideo. Organitza: State Building in Latin America.

13-14 d'agost de 2010. Workshop "Burocracia y construcción del Estado en América Latina, siglo XIX" Buenos Aires. Organitza: State Building in Latin America.

Més informació dels dos workshops a <http://statebglat.upf.edu/>.

PROGRAMA DE DOCTORAT DE L'IUHJVV EN HISTÒRIA DEL MÓN

El programa de doctorat en Història s'inscriu en una de les línies d'avenç historiogràfic més innovadores dels darrers vint anys, la World History, Global History o Història del Món, que es pot qualificar com l'esforç més recent de la nostra disciplina per entendre i interpretar els canvis dramàtics que pateix la societat actual. Es tracta d'un programa sense cap referent a Catalunya ni a Espanya. El programa posa un èmfasi especial a demostrar les interaccions de les influències ètniques, nacionals o culturals en esdeveniments o situacions concretes i explicar quines condicions, accions i motivacions contribueixen al conflicte o a la cooperació entre els pobles del món. En el fons, fer palès com el present procés de globalització, entès com un conjunt d'interconnexions polítiques, econòmiques i culturals entre els pobles del món té profundes arrels en el passat. El doctorat té la Menció de Qualitat de l'Agència Nacional d'Avaluació de la Qualitat (ANECA). L'equip docent està compost per nou catedràtics, tres professors titulars i dos professors agregats.

ASSOCIACIÓ D'AMICS DE L'IUHJVV

Amb motiu de l'Any Vicens Vives, un grup d'antics alumnes, amb el suport de l'IUHJVV, ha creat l'Associació d'Amics de l'IUHJVV. La finalitat de l'Associació és enfortir els vincles entre l'Institut i totes aquelles persones que s'han beneficiat, es beneficien o volen col·laborar amb la formació acadèmica que s'imparteix. D'una banda, l'Associació organitzarà seminaris específics per als associats, es facilitarà l'accés al servei de préstec de la biblioteca i també hi haurà descomptes a les activitats organitzades per l'IUHJVV. De l'altra banda, l'Associació pretén enfortir l'Institut, finançant l'adquisició de llibres per a la Biblioteca de l'IUHJVV i col·laborant en l'organització de jornades i congressos.

MÀSTER EN HISTÒRIA DEL MÓN

El programa s'inscriu en una de les línies d'estudi més innovadores en aquesta disciplina en els últims vint anys, la World History que, a diferència de la història tradicional, posa l'èmfasi en l'estudi de les interconnexions entre les diferents societats humanes i en la seva evolució al llarg del temps.

Mòdul 1: Pensar Històricament el Món Actual (mòdul metodològic)

La Guerra Freda i el seu Llegat. Josep Fontana.

Nació i Nacionalismes. Enric Ucelay-Da Cal.

La Fam en el Món. Josep M. Salrach.

Mòdul 2: Colonitzadors i Colonitzats

Sistemes Colonials i Societats Extraeuropees. Josep M. Fradera.

La Formació dels Imperis al Món Modern i Contemporani. Josep M. Delgado.

Mòdul 3: Diàspores i Migracions

Diàspores. Manel Ollé.

Persecucions Ètniques i Genocidi en el Món Contemporani. Maricó Janué.

Mòdul 4: Poder i Resistències

La Construcció de l'Estat Modern a Europa. Joaquim Albareda.

Europa i el Món Islàmic. Eloy Martín.

El Llegat Colonial a l'Amèrica Llatina. Juan Carlos Garavaglia.

Mòdul 5: Treball i Gènere

Gènere i Esclavitud al Món Antic. Marina Picazo.

Esclavitud i Abolicionisme. Martín Rodrigo.

El Treball a la Fàbrica. Albert Garcia.

Mòdul 6: Treball Institucional

Servidors de l'Estat i del Mercat. Stephen Jacobson.

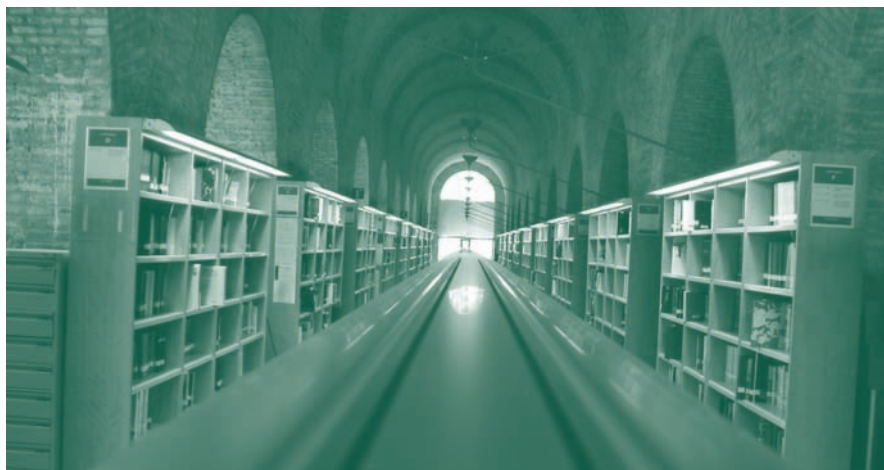
Formes d'Organització Política en el Segle XIX. Josep Pich.

Mòdul 7: Contactes Culturals

Sistemes Colonials a la Mediterrània Antiga. Ana Delgado.

Convivència: Cristians, Jueus i Musulmans a la Península Ibèrica. Víctor Farías.

Contactes de Xina amb Altres Cultures. Dolores Folch.

XIX SEMINARI PER A PROFESSORAT D'HISTÒRIA D'IES CURS 2009-2010

L'objectiu del seminari per a professorat d'ensenyament secundari, que organitza cada curs l'IUHJVV, en col·laboració amb un ampli grup de professors d'història d'instituts d'ensenyament secundari de diverses localitats catalanes, és oferir un estat de la qüestió clar i suggeridor destinat a la seva posterior divulgació a l'aula. El Seminari consta de vuit sessions, distribuïdes al llarg de tot el curs. Les sessions (exceptuant-ne la darrera) constaran d'una exposició i d'un col·loqui posterior que requerirà la participació activa dels assistents. Prèviament es facilitaran materials de lectura o bibliogràfics.

24 d'octubre, "La fam al món". Josep M. Salrach, UPF.

21 de novembre, "La Setmana Tràgica", Pere Gabriel, UAB.

12 de desembre, "La corrupció a l'estat, ahir i avui", Francisco Andújar, Universitat d'Almeria.

16 de gener, "El final de la Guerra Civil", Ángel Viñas, UCM.

20 de febrer, "El conflicte del Caucas", Carlos Taibo, UAM.

20 de març, "Lliçons i oportunitats de la crisi econòmica", Alfons Barceló, UB.

24 d'abril, "Claves del golpe militar y la guerra de 1936", Francisco Moreno, catedràtic d'institut.

Dia, horari, lloc i matriculació:

Les sessions tindran lloc els dissabtes al matí, de 10.00 a 13.00 hores. Més informació a: www.upf.edu/iuhjvv. Tel. 93 254 17 00. A/e: iuhjvv@upf.edu.

Josep M. Muñoz: "Probablement, l'herència més gran de Jaume Vicens i Vives és la que fa referència a la funció de l'historiador com a devellador de consciència crítica".

Jaume Vicens i Vives: "Et proposo que dediquis a la comunitat el teu treball de cada dia; que no defugis des d'ara la teva responsabilitat (...) que no rebutgis l'esperit de progrés ni menystinguis l'herència dels teus pares".

A N Y V I C E N S

Amb motiu de la commemoració de l'Any Vicens, la redacció del BUTLLETÍ ha cregut oportú incloure una breu biografia de l'insigne historiador, acompanyada d'una relació d'algunes de les publicacions més significatives que es troben a la Biblioteca de l'IUHJVV. D'altra banda, també inclouem la relació de les jornades acadèmiques que se celebraran a les universitats i en altres institucions durant el 2010, les quals han estat coordinades per l'IUHJVV.

Jaume Vicens i Vives (Girona, 1910-Lió, 1960). Aproximació biogràfica

Nascut a Girona, ben aviat es traslladà a Barcelona, on finalitzà el Batxillerat i estudià filosofia i lletres. En aquest context, van influir molt en la seva formació el mestratge d'Antonio de la Torre i Pere Bosch i Gimpera. Professor a l'Institut-Escola (1932-33), va exercir posteriorment com a encarregat de curs i ajudant a la Universitat Autònoma, entre 1933 i 1937, a la vegada que aconseguia la càtedra de Geografia i Història de l'Institut de Figueres. Ja en aquells anys, Vicens es mostrà ben crític amb la historiografia catalana romàntica. Ben conegut va ser el seu enfrontament amb Antoni Rovira i Virgili, a qui acusava de manca de profunditat i d'un nacionalisme que dificultava una anàlisi mínimament objectiva dels fets. El 1936 llegí la tesi doctoral, "Ferran II i la ciutat de Barcelona" (1936-37). Serví a l'exèrcit republicà, però va preferir no emprendre el camí de l'exili.

Depurat com a professor d'institut i allunyat de la Universitat pel règim franquista, es dedicà a la docència en institucions privades i començà el contacte amb el món editorial. Va treballar per a Gallach Editors i, a partir de 1942, impulsà la creació de l'editorial Teide, per tal de regenerar i modernitzar els llibres de text a Espanya. Després d'uns anys a l'Institut de Baeza, va aconseguir retornar a la Universitat de Barcelona (1948), passant prèviament per la Universitat de Saragossa, on havia guanyat la càtedra d'Història Moderna (1947). L'any 1945 publicava *Historia de los reinos en el siglo XV*. El 1950, va assistir al Congrés Internacional de Ciències Històriques de París, la qual cosa li va permetre conèixer els

nous corrents de la historiografia europea, especialment l'escola dels "Annales" de Lucien Febvre i Fernand Braudel, la qual postulava la incorporació d'altres ciències a l'estudi històric com la geografia, la antropologia, la sociologia i l'economia, posant un èmfasi especial en el mètode estadístic. Vicens va creure trobar en l'escola dels "Annales" una via intermitja entre el materialisme dialèctic de caràcter marxista i la "historiografia nacional" defensada pels fidels al règim franquista. Va ser a partir d'aquells anys que Vicens va prendre consciència també que la millor manera de regenerar el país era replantejant la seva història, i així, progressivament, vida política i vida investigadora esdevingueren els dos pols que van marcar la seva trajectòria professional.

Els anys cinquanta van ser anys d'una immensa producció bibliogràfica, en la qual va combinar els estudis sobre el segle XV amb una creixent preocupació per la història contemporània, especialment el segle XIX: *Aproximación a la historia de España* (1952), *Juan II de Aragón* (1953), *El gran sindicato remensa* (1954), *El segle XV. Els Trastàmars* (1956), *Manual de historia económica de España* (1959, amb Jordi Nadal) i *Notícia de Catalunya* (1960). Paral·lelament va col·laborar de manera activa a revistes com *Estudios de Historia Moderna* (1951-59) o l'*Índice Histórico Español*, a més de la coordinació i participació en obres col·lectives com la *Historia social y económica de España y América* (1957-59), sèrie *Biografies Catalanes* (1955-1961) o *Industrials i polítics del segle XIX* (1958). Amb elles, Vicens pretenia renovar la historiografia i la societat catalana, formar tota una generació de joves historiadors que fossin el fonament d'una nova Catalunya. En efecte, desplegà una gran activitat cívica per aconseguir-ho. No era pas casualitat. A l'agenda telefònica

personal d'en Vicens, després de la seva mort, trobem personatges que han sigut rellevants en els temps contemporanis: Antoni Badia i Margarit, Miquel Batllori, Pere Calsamiglia, Fabián Estapé, Jordi Nadal, Casimir Martí, Carles Riba, Martí de Riquer, Josep Fontana, Josep Sanabre, Núria Sales, Josep M. Font Rius...

Simultàniament a tota aquesta immensa tasca investigadora, Vicens s'implicà progressivament en la vida política del país, tot i que mai no va arribar a liderar formalment cap grup de pressió. Així, es vinculà a grups del catalanisme catòlic i antifranquista, als quals va mirar de relacionar amb sectors més sensibles a la qüestió catalana per part del règim, com ara Rafael Calvo Serer o Florentino Pérez Embid. En aquesta línia, cal destacar que el 1958 s'incorporà a l'Institut d'Estudis Catalans, i inicià correspondència amb Josep Tarradellas. Un càncer de pulmó va acabar de manera sobtada amb la seva vida, justament en el moment de major projecció intel·lectual. Darrere seu deixava una obra que, entre articles i llibres, ultrapassa els tres-cents cinquanta títols.

No resulta gens fàcil fer una valoració de la influència i la gran personalitat de Vicens: historiador i polític alhora, home del seu temps, lluitador incansable per fer renovar Catalunya i la seva història. Entre les nombroses reaccions que suscità el seu traspàs sobtat resulta significativa l'opinió de Rafael Tasis, polític republicà exiliat a Mèxic, amb qui precisament no hi tenia grans coincidències ideològiques. L'endemà de la mort d'en Vicens, Tasis afirmava que "tant o més que la pèrdua de l'historiador que podia revisar els vells temes de la nostra història romàntica (...) ens cal plànyer avui la pèrdua d'aquest polític, d'aquest governant en potència, d'aquest governant malaguanyat i frustrat que ha estat, en la Catalunya d'avui, tan mancada d'homes d'aquest tremp".

Efectivament, més que les seves consecucions en el terreny historiogràfic, no són poques les persones que destaquen l'agosament, el caràcter viu i entusiasta de Vicens. L'expressió Jordi Pujol recordava que Vicens "va ser capaç de combinar el magisteri amb la invitació a l'acció, amb ajudar a trobar camins (...), un home d'acció, un home d'atractiu popular, i a més, un home amb autoritat". L'historiador John Elliot rememora com en conèixer Vicens va percebre que "semblava habitar en un món totalment diferent del món derrotat de Ferran Soldevila. Vicens irradiava energia i,

en certa manera, quan hom entrava en presència seva tot semblava possible. Home ben plantat, carismàtic i d'una gran capacitat expressiva, tenia un sentit molt ferm, com a historiador, d'on volia anar". Era així, no solament per "l'agudesca de la seva intel·ligència, sinó també per la seva suprema confiança en si mateix o, com alguns dirien, l'arrogància".

Si bé una part dels seus treballs ha estat superada, i s'ha demostrat que algunes de les seves tesis estaven mancades de precisió, això no li treu cap valor ni mèrit a la seva tasca investigadora. Vicens va marcar un canvi radical en la manera de fer història a Catalunya, en la metodologia, en els enfocaments, en els temes d'estudi. Vicens va assenyalar el camí a seguir a tota una generació d'historiadors. A través de la seva tasca al Centre d'Estudis Històrics Internacionals (CEHI), va liderar la introducció dels nous plantejaments europeus a Espanya. A tot això, cal sumar la seva incorporació com a professor d'història a la nova Facultat de Ciències Econòmiques de Barcelona (1954), la qual cosa li permeté posar un èmfasi més gran en la importància dels estudis econòmics i del mètode estadístic en la tasca de tot investigador. Pierre Vilar el va definir com un *empire building*, com un instigador continuat d'iniciatives, d'idees i de plantejaments nous. Precisament per això, és molt suggerent la valoració de Josep M. Muñoz, que no dubta a afirmar que "probablement, l'herència més gran de Jaume Vicens i Vives és la que fa referència a la funció de l'historiador com a desvetllador de consciència crítica". Ben significatiu, en aquest sentit, era el consell que donava a un "deixeble desconegut" en un article de *Serra d'Or*, publicat pòstumament: "Ferma't el cor, abomina l'irrealisme i pensa amb lògica nua. Et proposo que dediquis a la

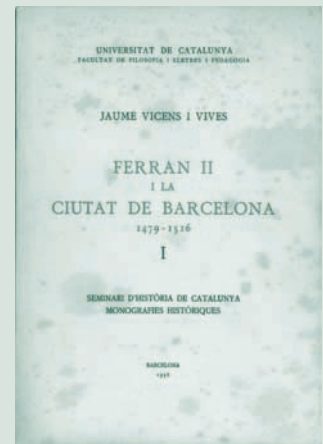
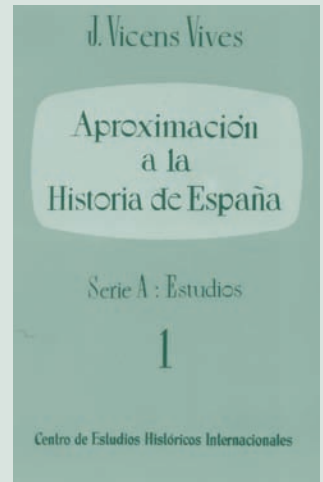
comunitat el teu treball de cada dia; que no defugis des d'ara la teva responsabilitat que tindràs demà, quan seràs el capdavanter; que no rebutgis l'esperit de progrés ni menystinguis l'herència dels teus pares. I sobretot, que pensis més en tot allò que hem construït i ens ha fet grans que no pas en les coses que ens han estat imposades a desgrat." Resulta difícil trobar línies més expressives i contundents que defineixin amb tanta claredat l'historiador i el polític que va ser Jaume Vicens i Vives.

La biblioteca de l'IUHJV posseeix més d'un centenar d'obres escrites per Jaume Vicens i Vives, la major part de les quals són primeres edicions. A tot això cal afegir alguns importants manuscrits i altres documents inèdits.

SELECCIÓ D'OBRES DE JAUME VICENS I VIVES QUE ES TROBEN A LA BIBLIOTECA DE L'IUHJV

- *Ágora: historia universal y de España* [Vol.] II, *Edades moderna y contemporánea*. 1958.
- *Aproximación a la historia de España*, 1952.
- *Atlas de geografía económica*, 1950.
- *Atlas de historia de España*, 1969.
- *Atlas de historia universal*, 1966.
- *Atlas y síntesis de historia de España*, 1945.
- *Atlas y síntesis de historia de España: con 63 mapas geopolíticos*, ca. 1943.
- *Atlas y síntesis de historia universal*, 1949.
- *Els catalans en el segle XIX*, 1958.
- *Cataluña en el siglo XIX*, 1961.
- *Cives: historia universal y de España*, 1965.
- *Consideraciones sobre la historia de Cataluña en el siglo XV*, 1951.
- *Coyuntura económica y reformismo burgués: y otros estudios de historia de España*, 1968.
- *Epistolari de Jaume Vicens*, 1994-1998.
- *España: geopolítica del estado y del imperio*, 1940.
- *Ferran II i la ciutat de Barcelona: 1479-1516*, 1936-1937.
- *Governo ed opinione pubblica nella Spagna durante la crisi della guerra di Crimea*, 1956.
- *El Gran sindicato remensa, 1488-1508*. 1954.
- *Historia crítica de la vida y reinado de Fernando II de Aragón*, 2006.
- *Història d'una amistat: epistolari de Jaume Vicens i Vives i Santiago Sobrequés i Vidal*, 1929-1960, 2000.
- *Historia de los remensas en el siglo XV*, 1945.
- *Historia general moderna: del Renacimiento a la crisis del siglo XX*, 1942.
- *Historia general moderna: del Renacimiento a la crisis del siglo XX*, 1951-1952.
- *Història: primeres lectures*, 1936.
- *Industrials i polítics del segle XIX*, col·lecció *Biografies catalanes*, 1958.
- *Instituciones económicas, sociales y políticas de la época fernandina*, 1952.
- *Juan II de Aragón: 1398-1479: monarquía y revolución en la España del siglo XV*, 2003.
- *Manual de historia económica de España*, 1959.
- *Mil figuras de la historia: nombres ilustres, vidas famosas*, 1944.
- *Mil lecciones de la historia: los grandes temas de la política y de la cultura universal*, 1951.
- *Moments crucials de la història de Catalunya*, 1962.
- *Notas sobre el desarrollo de la historiografía de la Edad Moderna en Barcelona*, 1948.
- *Notícia de Catalunya*, 1954 i 1960.
- *Obra completa*, 1971.
- *Obra dispersa*, 1967.
- *Panorama del pensament català contemporani*, 1963.
- *Polis: historia universal política*, 1945.
- *Política del Rey Católico en Cataluña*, 1940.
- *Rapporti tra l'Italia e la Spagna nel Risorgimento*, 1955.
- *Rumbos oceánicos: los navegantes hispanos*, 1946.
- *Sabadell en la història universal*, 1962.
- *Textos fonamentals*, 1998.
- *Trajectòria mediterrània del Príncep de Viana*, 1961.
- *Els Trastàmars: el segle XV*, 1956.
- *Tratado general de geopolítica*, 1950.
- *La vida y la obra del rey Católico*, 1952.

NOTÍCIES

ACTIVITATS ACADÈMIQUES PROGRAMADES PER A L'ANY 2010

DATA	UNIVERSITAT	CENTRE	HORARI	TEMA
18/2	 Institut d'Estudis Catalans	Institut d'Estudis Catalans	18.00 – 20.30	Jornada Vicens Vives, <i>Més enllà de l'historiador.</i>
23/2	 Universitat Rovira i Virgili	Campus Catalunya. Facultat de Filosofia i Lletres		Conferències: Josep M. Pons: "Història i un projecte de país en Jaume Vicens i Vives". Ramon Arnabat: "La contrarevolució en Jaume Vicens i Vives".
5 i 12/3	 Universitat de Lleida	Secció d'Història Contemporània i Història Econòmica, Dept. d'Història ICE	16.30 – 19.30	<i>La didàctica de les ciències socials.</i>
21/4	 Universitat Pompeu Fabra	Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives	9.30 – 20.00	<i>El naixement i la construcció de l'Estat modern.</i>
28/4	 Universitat Oberta de Catalunya		16.00 – 20.00	<i>L'obra assagística de Jaume Vicens i Vives.</i>
JUNY	 Universitat de Barcelona	CEHI		<i>Jaume Vicens i Vives i els estudiants d'història a la universitat de postguerra.</i>
3-4/6	 Universitat de Barcelona	Dept. d'Història de les Institucions Econòmiques i Centre d'Estudis Antoni de Capmany		<i>Commemoració del centenari del nacimiento de Jaume Vicens i Vives. La historia económica en España a debate.</i>
17/9	 Universitat de Girona	Centre de Recerca sobre Història Rural		<i>Jaume Vicens i Vives i els Remences.</i>
21/10	 ESADE Fòrum - URL	Càtedra de Lideratge i Programa Jaume Vicens i Vives	19.00 – 21.30	<i>Llegat i vigència del pensament de Jaume Vicens i Vives: les dimensions polítiques, socials i empresarials.</i>
28/10	 ESADE Business School - URL		19.00 – 21.30	<i>Dues reflexions a partir de Jaume Vicens i Vives: virtuts necessàries per a una societat comercial. Epistemologia de les ciències socials, narrativa i story telling.</i>
3/11	 Universitat Internacional de Catalunya	Facultat de Ciències de la Comunicació	10.30 – 13.30	<i>L'activitat periodística de Jaume Vicens i Vives.</i>
5/11	 Universitat Autònoma de Barcelona	Dept. d'Història Moderna i Contemporània		<i>Jornada de debat sobre industrials i polítics de Jaume Vicens i Vives.</i>
18/11	 MUSEU D'HISTÒRIA DE BARCELONA	Museu d'Història de Barcelona i Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona	9.30 – 20.00	<i>La imatge històrica de Barcelona en l'obra de Jaume Vicens i Vives.</i>
NOVEMBRE	 UNIVERSITAT DE VALÈNCIA	Facultat de Geografia i Història		<i>Vicens Vives: el mestratge dels seus deixebles a la UV.</i>

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

"Las fuentes textuales cuneiformes proporcionan gran número de evidencias para el estudio del cuerpo en toda su complejidad."

ETNOANATOMÍA Y PARTONOMÍA DEL CUERPO HUMANO EN SUMERIO Y ACADIO. UNA INTRODUCCIÓN AL LÉXICO UGU-MU

M. Erica Couto

El léxico Ugu-mu (literalmente "mi cráneo"), datado del período paleobabilónico (XVIII-XVI a.e.c.) constituye uno de los muchos ejemplos de texto escolar procedentes de la antigua Mesopotamia. En él se

listan términos alusivos al cuerpo humano y a sus distintas partes, tanto externas como internas. Los textos y fragmentos de Ugu-mu recuperados arqueológicamente revelan que se trata de ejercicios realizados por los estudiantes en la escuela para adquirir vocabulario y dominar el sistema de escritura cuneiforme. El presente artículo se estructura en tres puntos: una breve introducción metodológica al estudio del cuerpo en Mesopotamia (¿Qué es el cuerpo?); una panorámica de las listas lexicales en relación al sistema de escritura cuneiforme (¿Qué es una lista lexical?); y, por último, un análisis del léxico Ugu-mu (¿Qué es Ugu-mu?) como fuente relevante para la comprensión de los procesos educativos en la antigüedad y para el aprendizaje de sistemas complejos de escritura.

¿Qué es el cuerpo?

El diccionario de la Real Academia Española recoge en su entrada la intrincada polisemia del término: el *cuerpo* es "aquello que tiene extensión limitada, perceptible por los sentidos", y "el conjunto de los sistemas orgánicos que constituyen un ser vivo"; pero también designa conjuntos y colecciones de personas, datos, objetos, espacios. Un punto semántico común en casi todas estas acepciones radica en la doble idea de conjunto y totalidad, por un lado, y de suma de elementos individuales, por otro. El cuerpo, por tanto, es, simultáneamente, una unidad y una integración de partes relacionadas y dependientes entre sí a distintos niveles.

El cuerpo, además, funciona como construcción cultural variable, respondiendo su representación a fuerzas de distinto tipo: el momento histórico, las variaciones de estatus social y cultural, la percepción y la experiencia tanto individual como colectiva, etc. No existe, por tanto, un único modo de entender, plasmar, explicar, intervenir sobre el cuerpo humano; sino muchos y múltiples que cohabitan, se integran, se excluyen o se

superponen en una misma comunidad, período cronológico o circunstancia.

Para el particular caso mesopotámico, las fuentes textuales cuneiformes proporcionan gran número de evidencias para el estudio del cuerpo en toda su complejidad. La visión que se ofrece del cuerpo se ve condicionada, en este caso, por la tipología textual de los datos, por la intencionalidad, manifiesta o no, de quien escribe o encarga el texto, así como por la propia naturaleza del sistema de escritura cuneiforme. La combinación del método filológico con la etnoanatomía, entendida como el sistema de articulación conceptual de la anatomía y del cuerpo formulado por una determinada cultura tradicional, en este caso, en el ámbito mesopotámico (en oposición a la anatomía sistematizada desde los presupuestos de la biomedicina), permite un mayor discernimiento de los modos propios de representar y entender el cuerpo en Mesopotamia.

¿Qué es una lista lexical?

Es una enumeración de términos o de signos, que pueden ser dispuestos y ordenados siguiendo principios temáticos (listas de árboles, metales, animales domésticos, etc.), semánticos (términos asociados con el vocabulario judicial, por ejemplo), gráficos (generalmente en base a la forma de los signos usados en la escritura del término), fonológicos (en base a la homofonía de signos distintos, etc.), o por motivos prácticos (como en la asociación de términos matemáticos y económicos). Las listas lexicales constituyen un elemento fundamental para el estudio de los sistemas de clasificación de la realidad y de los métodos de enseñanza y aprendizaje entre la élite alfabetizada en Mesopotamia, y su presencia se extiende en el tiempo y en el espacio. Contamos con listas lexicales ya en fases muy tempranas de la escritura cuneiforme, en los inicios del tercer milenio, que continúan siendo utilizadas como herramienta de aprendizaje y llegan hasta los últimos siglos del primer milenio a.e.c. En cuanto a la distribución geográfica, más allá de Mesopotamia, se encuentran textos lexicales en Ugarit, Emar, Elam, Anatolia o Egipto.

La existencia de este tipo de fuente en el ámbito mesopotámico se explica fundamentalmente

Signo	Lectura sumeria	Lectura acadia	Otras escrituras acacias	Significado
KA 	ka	pū	pu-ū 	boca
	kir ₄	appu	ap-pu 	nariz
	zū	sinnu	ši-in-nu 	diente
	inim	amatu	a-ma-tum 	pala bra
	dug ₄	dabābu	da-ba-bu 	decir, ha bla r

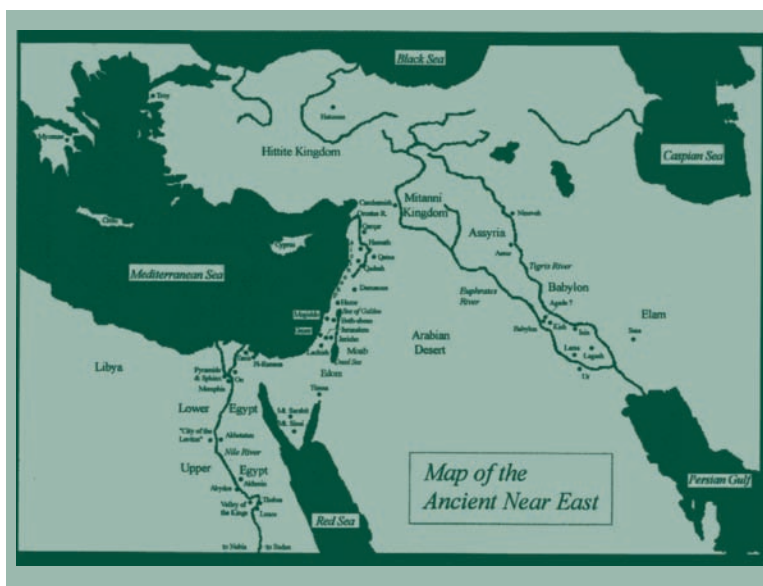
por la particular naturaleza de la escritura cuneiforme. Esta es logofonética, basada en un conjunto amplio de signos que representan tanto sílabas como vocablos gramaticalmente completos. La escritura cuneiforme era utilizada en el Próximo Oriente antiguo para representar lenguas diferentes, entre ellas, las dos principales del corpus textual mesopotámico, el sumerio (lengua aglutinante de la que se desconoce la familia lingüística a la que se adscribe) y el acadio (lengua semítica). En este sistema de escritura, los signos cuneiformes son habitualmente polisémicos; ejercen un papel eminentemente logográfico en sumerio (representando una palabra gramaticalmente completa, a la que pueden añadirse otros signos a modo de complementos fonéticos, marcadores sintácticos, etc., que clarifiquen la lectura). Por el contrario, el acadio se representa gráficamente con una escritura eminentemente silabográfica que prima la lectura fonética de los signos, si bien en la literatura especializada culta los escribas solían utilizar un gran número de logogramas sumerios (que eran leídos, sin embargo, por el compositor y el eventual lector de la tablilla, en acadio). Cada signo cuneiforme, por tanto, representa uno o varios vocablos, y, al mismo tiempo, dispone de lecturas propiamente fonéticas que, combinadas con el valor silabográfico de otros signos, permite también la escritura silábica de cualquier término.

Este sistema complejo exigía, por tanto, instrumentos didácticos que facilitasen el aprendizaje del sistema de escritura en toda su amplitud. Se necesitaba instruir a los aspirantes a escriba de la *é-dub-ba* (la escuela, lit. “casa de las tablillas”) en aspectos como la polivalencia de los signos y sus distintas lecturas, logográficas y silabográficas; la escritura y lectura de signos compuestos; las correspondencias entre vocablos sumerios y acadios; la adquisición y el dominio de vocabulario especializado, etc. Es en este contexto, por tanto, que debe entenderse y analizarse el texto Ugu-mu.

¿Qué es Ugu-mu?

La lista lexical Ugu-mu presenta el vocabulario sumeroacadio paleobabilónico (ca. XVIII-XVI a.e.c.) relativo al cuerpo humano y manejado en la *é-dub-ba*. Es el primer ejemplo claro de sistematización escrita del léxico del cuerpo humano en Mesopotamia, puesto que, con anterioridad a Ugu-mu, no existen propiamente listas de términos anatómicos.

Ugu-mu aparece en dos versiones: una monolingüe, con términos exclusivamente en sumerio; y una bilingüe, con los términos sumerios a la izquierda en correspondencia con el acadio a la derecha. Se cuenta con unos 70 textos y fragmentos identificados en total,

de los cuales 51 son monolingües sumerios y 19, bilingües, aunque no es improbable que se identifiquen nuevos textos en el futuro. Los textos proceden mayoritariamente del sitio de Nippur, y sólo marginalmente se encuentran tablillas en otros puntos geográficos. Estas presentan, además, distintos formatos en respuesta a necesidades didácticas diferentes: textos lenticulares; textos que reproducen secciones concretas más o menos amplias, con una única columna; tablillas de gran formato; y cilindros.

En cuanto a la partonomía o meronimia (el sistema jerárquico de relación semántica usada en lingüística para aludir a una parte

constituyente o a un miembro de una entidad, basándose en relaciones construidas en base a “parte de”), los contenidos de la lista tienden a seguir un orden marcado por la verticalidad, manifestada en la distribución de los términos en orden descendente de la cabeza a los pies. En Ugu-mu los términos listados comienzan del cráneo y la cabeza, y continúan con el pelo, el rostro y los órganos en él situados (ojos, nariz, boca en conjunto con barbas y bigotes, oreja), el cuello, los músculos y tendones, las extremidades superiores, el tronco (pecho y espalda), los órganos internos, la cadera y los genitales, las extremidades inferiores, coronándose el texto con otros términos de variado cariz relativos al cuerpo en general (estatura, temperatura, términos patológicos,

edades del hombre, etc.). La lista no dispone de una versión estandarizada y, en consecuencia, muestra variaciones de contenido y extensión en sus distintas fuentes, según sean los intereses didácticos o de otro tipo del maestro y del escriba.

En el contexto de la lista Ugu-mu, los términos sumerios se construyen con el posesivo de primera persona de singular *-mu* / *-mu₁₀*, mientras las formas acadias añaden el equivalente *-i* o *-ya*. El uso del posesivo de primera persona de singular en la articulación de la lista se ha interpretado de diversas maneras: como ejemplo del principio de inalienabilidad

(modo de expresar posesión de una parte del cuerpo, que denota un lazo indisoluble entre dos entidades, en este caso, el cuerpo como un todo y la parte que en él se integra); como un instrumento destinado a facilitar la recitación mediante la repetición periódica del posesivo; como evidencia de que el escriba habría señalado cada uno de los términos en su propio cuerpo durante el aprendizaje, etc.

El vocabulario corporal sumeroacadio se caracteriza por su falta de especialización, rasgo común a las culturas de la antigüedad. Los términos que aluden al cuerpo humano y a sus partes guardan una notable multiplicidad semántica, siendo utilizados muchos de ellos

I U H J V V

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

con significados no netamente anatómicos, como es el caso de los usos preposicionales de ugu “cráneo” para indicar “encima de”. También se registra el caso contrario: términos no anatómicos en origen, sirven para aludir a partes del cuerpo o para crear nueva nomenclatura corporal, como con el sumerio na₄, acadio *abnu* “piedra” en la forma na₄-igi / *abni īni* lit. “piedra del ojo” (indicativo de la pupila, quizás en combinación con el iris), o dilí “cuenco” en ugu-dilí lit. “cuenco del cráneo” (“cubrición del cráneo, tapa de los sesos”).

Por otro lado, estos vocablos no sólo recogen el vocabulario común, corriente, para las distintas partes del cuerpo, sino que también se incluyen expresiones que cualifican una determinada parte del mismo (color del pelo, por ejemplo), formas de emisión y modulación de la voz, condiciones patológicas, o el vocabulario de la gestualidad. Los escribas incluían en ella, por tanto, los términos que asociaban al cuerpo humano, ya fuesen estos específicamente anatómicos o calificadores de su naturaleza o estado, y Ugu-mu constituye, por tanto, un caso de exposición etnográfica de la partonomía corporal sumeroacadia expresada desde el interior de la propia cultura emisora. En ciertas secciones, como en el caso de la anatomía interna, se nota una fuerte influencia de la terminología anatómica animal, dado que se incluyen términos para los pulmones, el hígado, la vesícula biliar, el bazo, el riñón, la vejiga, los intestinos y sus partes, el estómago, incluyendo además términos generalmente usados para designar los distintos pliegues del estómago de los rumiantes. La gran

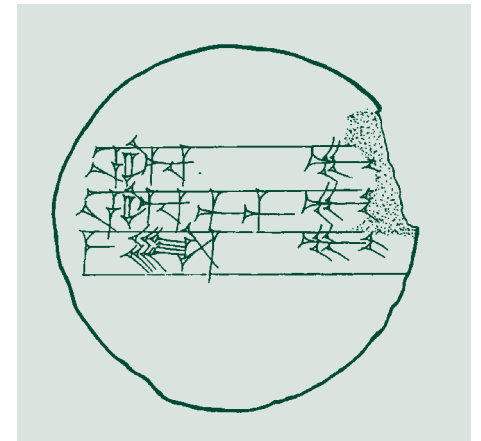
“La lista Ugu-mu es una fuente de gran interés para el estudio de los sistemas de clasificación, categorización, codificación y transmisión del conocimiento escrito de la cultura mesopotámica.”

mayoría de términos incluidos en la lista también se refleja de un modo u otro en el conjunto del corpus cuneiforme, y son mencionados en composiciones de distinto género y función con sentidos y connotaciones culturales diversas.

Ugu-mu podría definirse como un experimento lexicográfico adoptado en el currículum formativo del escriba circunscrito al período paleobabilónico, tras el cual la lista desaparece y es sustituida por otras composiciones lexicales. A efectos prácticos, la organización acrográfica de listas y vocabularios (esto es, basada en la agrupación de los lexemas a partir de su signo cuneiforme inicial) debió probarse más eficaz a nivel didáctico. En el primer milenio nos encontramos con la versión estandarizada de HAR-ra = *hubullu* que, en su tablilla xv, lista nombres de partes del cuerpo animal organizándolas en base a este criterio. La distribución de contenidos *a capite ad calcem* “de la cabeza a los pies”, sin embargo, se mantendrá en las series adivinatorias del primer milenio a.e.c., en las que se describen minuciosamente las características presentes en el exterior del cuerpo y sus partes (fisiognomía, diagnósticos y pronósticos, adivinación a partir de fetos abortados o *izbu*), o el interior del mismo (extispicia, *izbu*).

En síntesis, la variedad de temas que pueden desarrollarse a partir del estudio de Ugu-mu abarcan aspectos religiosos, sociales, políticos, artísticos, iconográficos, médicos, fisiológicos. El análisis de esta lista permite formular, además, toda una serie de preguntas históricas de relevancia para la comprensión de la historia de las ideas en el mundo antiguo: ¿se atestiguan todos los términos de Ugu-mu en otros contextos escritos, tal que composiciones literarias, correspondencia, textos médicos, etc.? ¿Qué mecanismos se utilizan para crear nomenclatura anatómica? ¿Existen términos artificiosos en la lista? ¿Qué significado o significados guarda el término, y cómo cambian, se amplían o restringen según el periodo, el área geográfica o la tipología de la fuente? ¿Cómo era concebido el cuerpo, sus partes, y las relaciones entre ellas por parte de los escribas mesopotámicos que estudiaban Ugu-mu? ¿Qué valores simbólicos y culturales se asocian con el cuerpo y sus partes en Mesopotamia? La lista Ugu-mu es, pues, una fuente de gran interés

para el estudio de los sistemas de clasificación, categorización, codificación y transmisión del conocimiento escrito en una de las grandes culturas de la antigüedad, además de permitir un acercamiento a las ideas, conceptos y prácticas ligadas a la anatomía humana tal como fueron expresadas desde el interior de la propia tradición de los escribas.

M. Erica Couto Ferreira

(couto-ferreira@asia-europe.uni-heidelberg.de)

Es investigadora contratada en el proyecto “Medical Systems in Transition: The Case of the Ancient Near East” (Cluster of Excellence Asia and Europe in a Global Context, Universität Heidelberg). Sus líneas de investigación se basan en el estudio de textos médicos cuneiformes, especialmente ginecológicos; la lexicografía; la historia del cuerpo; y la influencia de las culturas mesopotámicas en la cultura popular de los siglos XIX-XXI. Entre sus publicaciones se cuentan “‘Si una mujer tiene la cabeza grande’: fisionomía y carácter femenino en un texto asiriobabilónico” (*Asclepio* 60(1): 19-36) y “Gilgamesh in Giappone. Riferimenti ai miti sumero-accadici nell’anime” (*Traduzione di tradizioni e tradizioni di traduzione. Atti del quarto incontro “Orientalisti”*. Pavia, 19-21 aprile 2007: 39-51).

LA PARTICIPACIÓ ESPANYOLA EN L'EMPRESA COLONIAL EUROPEA A LA XINA DEL SEGLE XIX

David Martínez-Robles

Un dels episodis més analitzats pels historiadors de la Xina moderna i contemporània ha estat el de les relacions que a partir de mitjan segle XIX es van establir entre els països occidentals i l'últim imperi xinès, el dels Qing (1644-1911). Es tracta d'un procés complex en què participen actors diversos i que presenta etapes molt diferenciades. Els debats sobre quin tipus d'interaccions es van establir en aquest període en els àmbits econòmic, polític, cultural, diplomàtic, etc., entre Occident i la Xina han evolucionat enormement en les últimes dècades, des dels enfocaments etnocèntrics que tendien a justificar les accions dels grans imperis fins a posicionaments crítics que –sota la influència de les teories de la postmodernitat– han deconstruït bona part de les premisses en què aquests debats s'han fonamentat. Però malgrat això, tots aquests enfocaments tenen en comú una manera molt determinada d'entendre allò que anomenem *Occident*, una manera reificada que destaca no només pel que comprèn –les grans potències euroamericanes–, sinó també pel que exclou o com a mínim no té en compte –països menys destacats que malgrat tot van mantenir relacions amb l'imperi Qing.

Centrar-se en les relacions dels Qing amb Espanya, un d'aquests països de segon ordre en l'esfera de les relacions internacionals d'aquell període, és un exercici de recerca històrica que va molt més enllà del més obvi –aportar llum sobre fets que fins ara han passat inadvertits per la historiografia occidental i xinesa–. Contextualitzar aquests fets en el conjunt de les interaccions sinooccidentals de la segona meitat del segle XIX permet alhora apuntar cap a una manera diferent de concebre les relacions de l'imperi Qing amb els països estrangers.

Representacions de l'altre

Hi ha fonamentalment quatre formes de presència espanyola a la Xina del segle XIX que cal esmentar: missioners, comerciants, indígenes filipins i diplomàtics. Els dos primers tindran molt poca rellevància –amb la crisi de les missions catòliques i del comerç filipí a la Xina–. Pel que fa als nadius filipins, una forma específicament espanyola i poc coneguda de presència a la Xina, residien en els ports internacionals de la costa xinesa en un nombre que probablement va poder arribar a superar el miler a mitjan segle XIX, fet que comportarà conseqüències molt destacades.

Ara bé, forma més dinàmica d'interacció entre la Xina i Espanya és la dels enviats diplomàtics, que des de mitjan dècada de 1840 comencen a informar el govern de Madrid sobre els esdeveniments de la Xina.

Els diplomàtics interactuen de manera immediata amb la classe funcionarial xinesa, informen puntualment de bona part dels fets que s'esdevenen a l'Àsia oriental, són testimonis directes de les accions de les altres potències, deixen un llegat escrit excepcional i de gran valor documental a través d'informes, i fins i tot alguns d'ells arriben a publicar obres dedicades al món xinès. La figura del diplomàtic, a més, és la d'un representant que posa en contacte dues realitats polítiques i culturals diferents i que esdevé, per tant, un agent de negociació amb l'alteritat. Una alteritat que també té veu i que cal escoltar. Els textos xinesos –informes oficials, obres publicades– que parlen d'Espanya i de la seva presència a la Xina, malgrat que escassos, són determinants per comprendre de manera més global les relacions espanyoles amb l'imperi Qing i alhora ofereixen una perspectiva diferenciada de les relacions exteriors xineses.

L'escassetat de textos xinesos sobre Espanya posa de manifest un fet: Espanya era en aquell moment una realitat molt poc coneguda a l'Àsia oriental. Precisament per això, els documents xinesos són el testimoni de la gran evolució d'almenys una part dels intel·lectuals i funcionaris xinesos en tot el que fa referència a les seves idees sobre els països estrangers.

Segons que mostren aquestes fonts, Espanya es percep a inicis dels anys 1840 –quan es desenvolupa la Primera Guerra de l'Opi– com un país que manté contactes històrics amb la Xina però que, significativament, no compta amb un nom propi amb què ser designada. En els textos xinesos d'inicis del segle XIX apareix esmentada com *el país de Lüsong*, nom emprat també per referir-se a les Filipines i que es deriva del de l'illa de Luzon. Confusió que més enllà del nom tindrà conseqüències importants en les relacions entre ambdós països.

Però la situació canvia pocs anys després. A finals d'aquella mateixa dècada alguns funcionaris xinesos han evolucionat en la seva percepció i els seus coneixements dels països occidentals. Així ho mostra Xu Jiyu (1795-1873), alt funcionari imperial que el 1848 publica una obra en què, entre altres països, s'ofereix una descripció geogràfica i històrica d'Espanya d'una precisió extraordinària. En aquell moment, la representació xinesa d'Espanya se circumscriu en la representació global que es fa dels països occidentals. Però alhora es concedeixen a Espanya elements d'especificitat que la diferencien de les grans potències imperials. Es reconeix l'importància d'unes relacions històriques iniciades feia segles, la proximitat territorial de les Filipines, el desenvolupament pacífic d'aquestes relacions, la no-agressivitat i, alhora, i de manera significativa, la incapacitat militar espanyola.

Aquest coneixement rudimentari que es té d'Espanya a inicis del segle XIX es correspon al que a la Península es té de l'imperi Qing. La millor mostra d'això és l'escassetat d'obres originals que a Espanya es publiquen sobre la Xina, que contrasta amb els diversos centenars de llibres que apareixen a França, Anglaterra, Alemanya, Rússia i altres països. Destaca, però, que les poques obres originals que es publiquen a Espanya a meitat de segle s'inscriuen clarament en les premisses del discurs orientalista i colonial que emana dels grans imperis.

També en els documents diplomàtics i missionals es reproduïx aquest discurs. Tot i això, la missió d'aquests representants ens parla d'un esforç per crear un coneixement sobre aquesta alteritat tan desconeguda a Espanya. Els primers representants s'escarrassen per informar de manera detallada dels esdeveniments de la Xina, tant dels més directament relacionats amb els interessos espanyols com d'alguns fets interns que aparentment havien de ser més marginals des de la perspectiva del govern de Madrid. Un exemple manifest és la manera com la rebel·lió dels Taiping (1850-1864) queda reconstruïda en aquests documents, fins al punt que s'hi esbossa una mirada i una descripció sorprenentment completa, rica en detalls, alguns dels quals han passat inadvertits en les fonts d'altres països i la historiografia que se'n deriva. De manera general, els representants espanyols comparteixen els objectius i les conclusions dels diplomàtics d'altres països. Però, en alguns moments, la documentació

"Tenir en compte nacions menors com Espanya i les seves formes particulars de relacionar-se amb la Xina exigeix pensar aquest procés com un fenomen amb una dimensió cultural determinant."

espanyola s'hi allunya, mostrant-se en alguns aspectes més crítica i oferint un enfocament personal d'algunes qüestions importants del que s'esdevé en aquell moment a la Xina.

Espanya en l'empresa colonial europea a la Xina

Aquesta perspectiva parcialment diferenciada respon a les pautes que segueix la participació d'Espanya en el procés d'agressions occidentals que s'inicia explícitament amb la Primera Guerra de l'Opi. Seguint les instruccions del ministeri, la principal preocupació dels representants espanyols és mantenir-se neutrals davant dels esdeveniments que es desenvolupen a la Xina. Espanya no disposa dels recursos dels grans imperis europeus, ni econòmics ni militars, de manera que es limita a estimular-hi el comerç espanyol, però sense la capacitat d'implementar les mesures radicals de les grans potències. Tanmateix, es produeixen diversos esdeveniments que van comprometre aquesta neutralitat i que suggereixen que es tracta d'una neutralitat imposada i merament circumstancial.

Per una banda, cal destacar incidents que van vincular el nom d'Espanya amb conflictes bèl·lics que la Xina mantenia amb les potències colonials. És del cas de la Primera Guerra de l'Opi, durant la qual es va reclamar –amb la intermediació britànica– una indemnització per un vaixell mercant espanyol que va ser atacat per l'armada xinesa. També a la Segona Guerra de l'Opi es va produir un atac en què va morir un diplomàtic espanyol, fet que va propiciar la

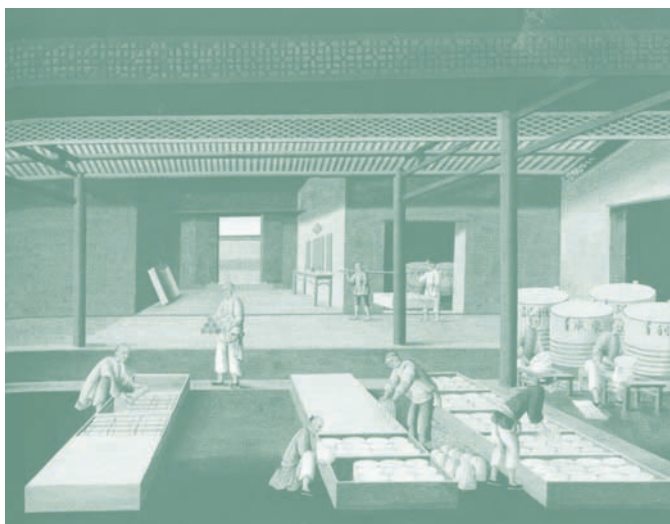
proposta del plenipotenciari anglès perquè Espanya establís una aliança amb la Gran Bretanya i declarés la guerra a la Xina. Durant aquesta mateixa guerra, el govern xinès va saber que una part de l'armada anglesa s'havia abastat a les Filipines, fet que des de la perspectiva xinesa establia un lligam entre britànics i espanyols.

Però a banda d'aquests incidents en què Espanya hi queda implicada passivament, van haver-hi també projectes que la situen al nivell de les grans potències imperials. Són projectes que no es van dur a terme però que proposaven accions armades i fins i tot la conquesta de territoris que s'havien de convertir en colònies espanyoles a la Xina, seguint el model britànic a Hong Kong. És el cas d'un projecte de presa de l'enclavament portuguès de Macao. O d'una proposta de 1859 en què el cònsol general es va plantejar la possibilitat d'entrar en una aliança amb Portugal i Holanda per llançar un atac a Shanghai i Tianjin i aconseguir així un tractat desigual amb la Xina. O de la proposta feta per un altre cònsol de "recuperar" l'illa de Taiwan. Tots tres projectes van ser desestimats, tot i que el Ministeri d'Estat va estudiar la viabilitat d'alguns d'ells.

Aquests casos, són una evidència que la neutralitat que sempre professa Espanya és més una conseqüència de les limitacions de l'estat espanyol que d'una convicció teòrica. Si Espanya no actua com les grans potències és per incapacitat, però participa plenament en l'ideari colonial d'aquestes grans potències. Les negociacions dutes a terme a finals dels anys 1840 i 1850 per la signatura d'un tractat entre Espanya i la Xina en són una nova mostra.

El procés per aconseguir el tractat es va allargar durant dues dècades. A través del seu representant, el barceloní Sinibald de Mas (1809-1864), Espanya va amenaçar amb accions armades, es va mostrar intransigent i va defensar les regles de negociació establertes per Anglaterra anys abans, incloent-hi els protocols que el pensament il·lustrat i la seva noció fonamental del dret internacional havien fixat. En aquestes negociacions, Sinibald de Mas es va mostrar com un defensor d'una manera d'entendre el món que era la justificació teòrica de l'imperialisme vuitcentista. Es tracta de conviccions civilitzadores i pedagògiques que Mas, malgrat no comptar amb una armada que li doni suport,

comparteix amb els grans imperis europeus i intenta imposar a través de la negociació.

La signatura el 1864 del tractat sino-espanyol representa la culminació d'aquestes accions. Aquell any Espanya es va convertir teòricament en una de les nacions que havien aconseguit doblegar la Xina, tot obligant-la a admetre la seva pretesa superioritat. Tanmateix, una de les coses que més sorprèn del tractat espanyol és precisament l'alt nivell de reconeixement de la sobirania xinesa que pressuposa, atès que es tracta d'un tractat diferent als fins llavors firmats: no és un tractat desigual, com era norma amb la resta de països, sinó que fa concessions a l'imperi Qing. El millor exemple és que Espanya hi inclou en favor de la Xina la clàusula de la nació més afavorida en els ports filipins. Aquesta clàusula havia estat la més letal des que es va introduir a partir de 1843 en els tractats, i s'havia convertit en l'arma més poderosa i visible de l'empresa conjunta del colonialisme europeu. D'aquí la força simbòlica d'aquesta concessió a la Xina.

Com a resposta a aquests privilegis, la Xina va acceptar que Espanya comptés amb un representant a Pequín a partir del moment de la signatura del tractat, privilegi que no havia concedit a cap altre país amb l'excepció de França, Rússia i la Gran Bretanya. Això confirma d'una banda l'evolució que hi ha dins les esferes polítiques xineses en aquells anys, ja que els funcionaris xinesos van mostrar-se prou

hàbils com per arribar a acords i dur a terme negociacions en condicions d'igualtat; i per l'altra ratifica que Espanya va ser capaç de participar en el procés de penetració occidental seguint un altre camí diferent del de les grans potències.

Actors espanyols de la història xinesa del XIX

Deixant de banda els diplomàtics que van dur a terme aquestes negociacions, la resta d'espanyols que viuen a la Xina a mitjan

segle XIX no són únicament un testimoni d'excepció de tot el que hi ocorre. Alguns d'ells tindran una vinculació més destacada en aquests esdeveniments. Cal esmentar, per exemple, la participació com a mercenaris de nadius filipins en la terrible rebel·lió dels Taiping (1850-1862). La manca de diferenciació nominal entre espanyols peninsulars i filipins va provocar que des de la perspectiva xinesa aquests mercenaris fossin percebuts com a espanyols, fins al punt que els diplomàtics espanyols van arribar a rebre pressions dels funcionaris imperials perquè prenguessin mesures. D'aquesta manera, Espanya entra per primera vegada en la història de l'imperi xinès més enllà de l'àmbit de les relacions internacionals.

També és necessari destacar el paper mediador de qui havia estat ministre plenipotenciari espanyol, Sinibald de Mas, en les negociacions que es van plantejar el 1866 entre la Xina i Portugal pel retorn de Macao a la sobirania xinesa. Sinibald de Mas va ser contractat pel govern de Pequín per dur a terme una missió secreta que era considerada fonamental a la Xina: viatjar a Europa per negociar amb les autoritats portugueses la compra de Macao en nom de l'estat xinès. Sinibald de Mas va morir poc després d'arribar a Espanya, abans d'aconseguir visitar Lisboa per dur a terme la seva missió, que va quedar d'aquesta manera avortada. Tanmateix, la missió de Mas és un episodi de gran valor simbòlic. Mas es va convertir en el primer estranger que en la història moderna va viatjar a Occident com a representant de l'imperi xinès sense la supervisió

directa de cap funcionari xinès. Seguint l'analogia de J. Hevia, Sinibald de Mas, i indirectament Espanya, van actuar així com a destacats pedagogs de l'imperialisme euroamericà. Mas és un agent que es posa al servei d'una Xina que d'aquesta manera reconeix implícitament la seva inferioritat, la seva acceptació i la seva incapacitat per assumir les estructures conceptuals que Occident vol imposar –sense necessitat ja de les armes.

Tot això posa de manifest que Espanya pren part en el procés d'agressions colonials protagonitzat pels països occidentals a la Xina. I ho fa com a potència menor, fet que permet pensar en altres formes d'entendre aquest procés i de replantejar la significació de conceptes fonamentals –imperialisme, colonialisme, semicolonialisme– quan s'apliquen a la Xina de mitjan segle XIX. Tenir en compte nacions menors com Espanya i les seves formes particulars de relacionar-se amb la Xina exigeix pensar aquest procés no només com la conseqüència d'unes pulsions econòmiques que impulsen els grans imperis a un expansionisme territorial en el continent asiàtic, sinó també com un fenomen amb una dimensió cultural determinant, que es desplega més enllà d'aquests grans imperis. Aquest enfocament obliga a concebre de manera diferent les relacions de la Xina Qing amb els països estrangers, o com a mínim matisar-ne el significat. I, de retruc, obliga a repensar el discurs dominant sobre la història intel·lectual de la Xina de mitjan segle XIX, especialment la percepció que tradicionalment s'ha tingut dels funcionaris i de la classe intel·lectual Qing.

David Martínez-Robles

Doctor en Història per l'IUHJVV (2007). És professor agregat del Departament d'Arts i Humanitats de la UOC i professor associat del Departament d'Humanitats de la UPF, on imparteix docència a la llicenciatura en Estudis de l'Àsia Oriental. El seu últim article és "Perspectives for the Spanish Intervention in Macao in the 19th Century" (*Bulletin of Portuguese Japanese Studies*, XVI, 2009, pàg. 101-117).

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

GRAFICAR DICTADURAS: EL CASO ESPAÑOL Y CHILENO

Isabel Jara Hinojosa

En la perspectiva de abrir la comparación de ideologías autoritarias hacia el mundo de las imágenes, propongo cotejar las estrategias culturales de instalación del franquismo y el pinochetismo a través de la gráfica. Aunque los más de veinte años de distancia impusieron contextos, tecnologías y estéticas diferentes, en ambos lados del Atlántico las imágenes oficiales debieron cooperar, en distinto grado, con la instauración de las dictaduras. De allí que me concentre aquí, por razones de espacio, en la ilustración española hasta los años cincuenta –de libros de la Editora Nacional, en varios casos– y en la ilustración chilena de la Editorial Nacional Gabriela Mistral (ENGM).

El caso español

La gráfica de las publicaciones oficiales desarrolló su significado en el seno de la cultura oficial del régimen, cuya paternidad inicial provino del “vanguardismo” falangista. El fascismo “castizo” y el conservadurismo religioso constituyeron el sustrato ideológico de ese discurso ultranacionalista (“españolista”) que posibilitaría la mezcla del tradicionalismo con un modernismo recortado de “excesos”. En ese contexto, y liderando la producción gráfica oficial, la ilustración combinó un dibujo naturalista, surrealista o expresionista moderado con el gusto por las ruinas, dando lugar a metáforas idealizadoras que sublimaron la guerra y la posguerra (Llorente, 1995: 112-196).

El precario equipamiento, la ineficacia gubernamental o el gusto academicista no debilitaron la capacidad propagandística de aquella imagería. Y es que la existencia de una tradición ilustradora, la importancia del medio impreso en la práctica comunicacional del primer franquismo, el interés

“Las imágenes contribuyeron a reproducir las sensaciones de guerra para suavizar la coerción y penurias de la posguerra, y para consolidar la mitología nacional-católica necesaria para la cohesión y obediencia social.”

tanto como a las maneras academicistas, costumbristas y del art déco para expresarlo (Cirici, 1977: 40-50; Pelta, 1996, 383-408).

Por otro lado, explotando efectos visuales de alta emocionalidad, las imágenes contribuyeron a reproducir las sensaciones de guerra para suavizar la coerción y penurias de la posguerra, y para consolidar la mitología nacional-católica necesaria para la cohesión y obediencia social durante la autarquía: con todo ello, las ilustraciones transformaron la ideología en estética, de acuerdo a la convicción falangista de asociar arte y política (Barrachine, 1998: 215-220; Velasco y Bazán, 2000: 862-870; González, 2005: 64-83).

Tales fueron los fines que aportó el contexto de instalación del franquismo, así como el estilo vanguardista aportó los medios: la sintaxis resultante fueron atmósferas exaltadas o de ensoñación escapista, modelos militaristas o cristianos y un tono monumental.

El caso chileno

La Junta Militar dictaminó algunas orientaciones culturales más precisas un par de años después del Golpe; pero el creciente peso comunicacional de la televisión y la radio, la liberalización económica y el declive de la

cultura oficial, conspiraron contra una política cultural acabada (Errázuriz, 2006; Catalán y Munizaga, 1986). En cualquier caso, la urgencia refundacional y la disponibilidad del Estado posibilitaron que las heterogéneas acciones delinearán un proyecto cultural antimarxista, católico, nacionalista y conservador. A este proyecto se sumaron algunos textos –y sus correspondientes imágenes– de la ENGM, si bien esta definió su línea editorial en base a criterios internos y mantuvo la gráfica anterior (Álvarez, 2004: 141-143).

Ciertamente, la creciente centralidad de los *massmedia* audiovisuales, la carencia de artistas “pinchetistas”, la debilidad de una tradición ilustradora y la despreocupación por crear un “arte propio” (Rivera, 1983), debilitaron la eficacia propagandística de la actividad editorial y de su gráfica. Con todo, la tecnología de los años setenta permitió que las ilustraciones fueran más variadas, con más uso de la fotografía que el dibujo y que, por su parte, este fuera de mayor simplicidad alógica y política.

Sin embargo, pese al raquitismo propagandístico, la ilustración igualmente cumplió una función social en la instalación simbólica del pinochetismo. Por ejemplo, para acoger el discurso censorador y

“revelador” de la Unidad Popular, las ilustraciones comparecieron como fotografías que documentaban la precariedad (largas y continuas filas para adquirir productos de primera necesidad), el desorden público (manifestaciones callejeras, ocupaciones de universidades, fondos y fábricas, etc.) y la “amenaza marxista” (supuestos planes de internación de armas o de asesinatos de políticos y funcionarios). El verosímil fotográfico aportaba su efecto realista a las denuncias, sobreañadiendo el tono blanco-negro a la autenticidad de noticia de prensa.

Para acoger el paroxismo antimarxista, la imagen recurrió a diversos recursos, como el juego semántico del impacto emotivo del color. Así, en un lenguaje visual que promovía más la dramatización que el análisis, la portada del libro *Técnica soviética para la conquista del poder total. La experiencia comunista en Chile* llevaba una amenazante y expansiva mancha roja como fondo de tan explícito título.

Para representar la exaltación patriótica de corte nacionalista, las imágenes visualizaron los axiomas de autoridad, jerarquía, disciplina y “chilenidad” resaltando el paisaje, la historia militar, los emblemas nacionales, el folclore y los modelos artísticos

tradicionales. En esta línea, las ilustraciones se sumaron a la representación de la integración sobredimensionada de lo militar y lo católico como esencia nacional, eslabonando cadenas que iban desde la Virgen Patrona del Ejército o desde el Ejército Independentista decimonónico, por ejemplo, al Ejército golpista y la dictadura. A menudo, las imágenes también reproducían pinturas clásicas del género bélico, ya que permitían resaltar todavía más a las Fuerzas Armadas y su régimen. Esperaban, asimismo, producir exaltación patriótica recuperando el antiguo cliché nacionalista de la “raza chilena” con retratos o fotografías de viejos, niños y jóvenes, mapuche o de otras etnias, todos representantes de “una raza fuerte y altiva” (según declaraba el libro *Chile mira hacia las estrellas*, de 1975).

La simbolización visual del hispanismo, del cual el pinochetismo se consideraba un genuino heredero, resultó común en los textos escolares y de público infante-juvenil en general. Ellos fueron más proclives a las narrativas visuales de las épicas de la Reconquista de España o de la Conquista de América, reproduciendo estampas de Colón, los exploradores, capitanes y huestes, así como de la imaginaria católica.

Por otra parte, para alegorizar la moral conservadora y el esfuerzo adormecedor sobre la población y, particularmente, sobre la juventud, las estampas opusieron los significantes de manera dicotómica: frente a la muchachada militante y desordenada, propusieron la imagen de una serena y patriota, retratada en lugares y posturas de trabajo, de servicio a la patria (marinos, militares), de estudio o de tranquila y sana recreación. Cuando se añadían colores, ellos ambientaban espacios de esperanza y paz social.

Epílogo

En términos estéticos, el franquismo y el pinochetismo respondieron de diversa manera a las exigencias de destruir la memoria democrática y progresista y de desplegar sus propios valores político-culturales. Naturalmente, las décadas transcurridas entre ambas dictaduras intercalaron divergencias tecnológicas, comunicacionales y políticas insalvables que, sumadas a las discrepancias del campo artístico (como la ausencia de artistas “orgánicos” o interesados en crear un “arte propio” en Chile), diferenciaron los dos tipos de respuestas: la alta capacidad simbólica y configuradora de estilo de la ilustración del primer franquismo, por un lado, y la pasividad simbólica y ausencia de estilo de la ilustración “pinochetista”, por el otro.

En todo caso, los discursos antimarxistas, católicos, hispanistas y de nacionalismo antidemocrático que contextualizaron las retóricas visuales en ambos casos, así como cierto gusto por las formas del naturalismo y costumbrismo, mayor en el caso chileno sin duda, operaron como conexiones procedentes desde ambos imaginarios políticos, ya vinculados por algunos elementos como el hispanismo.

Por supuesto, aquellas ilustraciones siempre actuaron en relación a los textos que escoltaban, sobre los cuales descansaba la carga política. Sin embargo, su contribución específica fue la ampliación del contenido ideológico, creando los espacios simbólicos necesarios para la fuerte emocionalidad requerida para justificar una guerra, en el caso español, y una dictadura, en ambos casos.

“Las ilustraciones ayudaron a crear los espacios simbólicos necesarios para la fuerte emocionalidad y así justificar una guerra y una dictadura.”

Isabel Jara Hinojosa

Es doctora en Historia por la Universidad Pompeu Fabra y Magister en Teoría e Historia del Arte por la Universidad de Chile. Se desempeña como académica en los departamentos de Historia y de Teoría e Historia del Arte de la Universidad de Chile. Investiga sobre historia de las ideas y de la cultura en Chile. Es coautora del libro *Seis episodios de la educación chilena, 1920-1965* (2006) y autora del libro *De Franco a Pinochet. El proyecto cultural franquista en Chile, 1936-1980* (2006).

Francisco Andújar Castillo

Catedrático de Historia Moderna, director del Departamento de Historia, Geografía e Historia del Arte de la Universidad de Almería. Desde el año 1996 es director del Grupo de Investigación Surclio. Su trayectoria investigadora se ha orientado en torno a tres grandes líneas de investigación: el Reino de Granada en los siglos XVI y XVII, la historia social del ejército en el siglo XVIII y la venalidad de cargos en la España del siglo XVIII. Es autor de más de 70 obras, entre libros, artículos, capítulos en obras colectivas, actas de congresos, etc. Entre sus aportaciones más recientes hay que destacar *El sonido del dinero: monarquía, ejército y venalidad en la España del siglo XVIII* (2004), *Los nervios de la guerra: estudios sociales sobre el ejército de la monarquía hispánica en los siglos XVI-XVIII* (2007) y *Necesidad y venalidad: España e Indias, 1704-1711* (2008).

Los recientes casos de corrupción, tanto a nivel nacional (Caso Gürtel, Luiggi) como internacional (Berti Arhem, Jacques Chirac, Khol, Edmun Olmert), plantean a la población un serio problema sobre la credibilidad del sistema occidental o democrático. ¿Ha sido esto siempre así? ¿En qué hemos cambiado?

Ha sido una constante histórica. Yo he podido investigar la venalidad, la venta de cargos públicos y honores. Es una práctica casi consubstancial al ejercicio del poder. Hay que ser conscientes que casi todos los estados tienen determinadas tasas de corrupción, las cuales pueden ser más o menos tolerables. En España, en los últimos años, se ha producido un incremento notable, y hay que valorar que si no hubiera sido por la crisis económica habría llegado a niveles no tolerables.

Una parte importante de la historiografía ha intentado contraponer la debilidad y la corrupción interna del sistema de consejos de los Austrias con el racionalismo, el orden y la modernidad del sistema absolutista de los Borbones, especialmente de las figuras de Felipe V y de Carlos III. ¿Realmente fueron sistemas tan diferentes?

Aunque parezca paradójico, lo cierto es que hay más continuidad que ruptura, especialmente en lo que es la práctica política. Las reformas estructurales e institucionales son más tardías. Tenemos muchos elementos de continuidad que todavía debemos analizar con más atención. Con los datos que poseemos actualmente, se percibe con claridad que la dinámica enajenadora de cargos se mantiene

a lo largo de toda la Guerra de Sucesión y durante los años posteriores. La venalidad fue no sólo en el ejército sino también en la alta administración. Sin embargo, para poder valorar de modo ponderado los datos que tenemos para el periodo borbónico, nos hallamos ante una gran dificultad: apenas hay estudios que muestren las tasas de venta de cargos para la época de los Austrias. Esto dificulta enormemente las comparaciones y valoraciones.

Desde este sentido, ¿aportaron los Borbones signos de modernidad claros de los que adolecían los Austrias?

Sobre todo aportan racionalidad administrativa. Pero no hay cambios en las dinámicas políticas de ejercer el poder. Reforman los consejos, la administración; pero en la práctica no hay grandes diferencias. Las transformaciones no fueron tan radicales como se ha dicho.

¿Puede explicarse el aumento de corrupción bajo los Borbones como consecuencia del cambio de un sistema de gobierno “consultivo” a uno “ejecutivo”? ¿En qué se manifiesta?

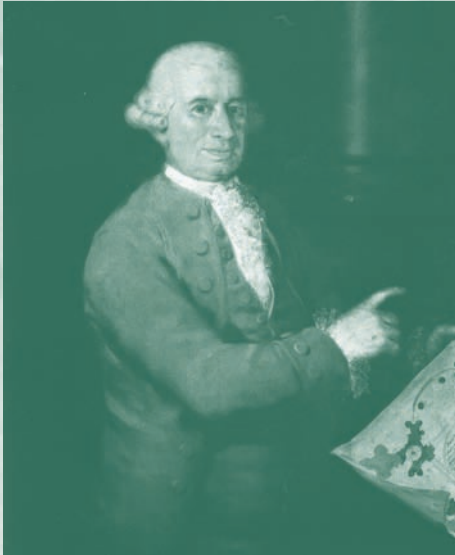
Con el poder ejecutivo surge un poder intermedio, entre el rey y el consejo: el valido. Inicialmente el gobierno se mantuvo bajo el modo consultivo, pero ya desde el inicio surge una nueva dinámica en la que, en vez que consultar a los consejos todos los asuntos, se consultan con el valido. Se crea así un doble rasero. El gobierno consultivo se limita a algunos asuntos. Muchos otros, y eso también

incluye la producción de títulos nobiliarios, se hacen por otras vías más directas. Los datos que tenemos muestran que apenas hay uso de consultas al Consejo para la concesión de títulos. Se percibe una nueva forma de hacer y prescindir de la escala y del sistema. Sin embargo, un análisis en profundidad de la cuestión nos muestra que la clave no está en un hipotético gobierno consultivo contra un gobierno ejecutivo. No se puede considerar que el consultivo sea mejor, pues hay que ver en qué medida los consejeros gobiernan según criterios justos o de interés. Y eso varía según las coyunturas. La cuestión, pues, es mucho más compleja de definir y ponderar de modo adecuado.

En uno de sus libros afirma que en última instancia la venalidad, “hay que entenderla dentro de la lógica de una transferencia de la gracia real a los particulares que proporcionaban soldados al rey” (*El sonido del dinero*, p. 433). ¿Se puede afirmar con ello que la venalidad, entendida como corrupción, es un elemento necesario del estado?

La venalidad no es positiva ni necesaria. Hay que ver y comparar si la concesión de un cargo por dinero genera un tipo de gobernante determinado. Y esto hay que relacionarlo con un sistema consultivo y el proyecto de estado concreto que se quiera defender y construir. En principio, el sistema consultivo en términos generales parece más justo que no el ejecutivo. Pero hay que valorar en qué circunstancias y coyunturas se produce.

En este sentido hay que apuntar que en la época, venalidad y corrupción no eran similares. Pero en determinados cargos que se compraban por dinero, una vez adquiridos, había que recuperar la inversión hecha y, a poder ser, con beneficio. Esos sí que se aproximan o generan consecuencias negativas para el sistema. Especialmente cuando se vende, que se genera daños a terceros. En el caso del ejército es muy claro. Se podía redactar un despacho de capitán el 3 de enero de 1700, tras veinte años en el cuerpo. Pero pasado un tiempo (meses, años), a un cadete

“La venalidad puede ser entendida como una fortaleza, como el margen de discrecionalidad que tiene la monarquía de poder llevarla a cabo sin rendir cuenta de nada ni a nadie. La venalidad se convierte así en una atribución más del poder del Estado, en una regalía.”

o un noble, le dan un despacho con fecha de 2 de enero de 1700. ¿Cuál es el más antiguo? La antigüedad se valoraba por el grado, no por los años de ejercicio en el cuerpo. Un hombre con dinero adquiere experiencia por grado, no por ejercicio de la profesión. Ahí hay corrupción.

¿Desde esta perspectiva, es la venalidad una virtud o una manifestación de la debilidad (política y financiera) del estado?

La venalidad que ejerce el estado cuando vende los cargos públicos se legitima por las necesidades de la monarquía y las existencias del erario. En apariencia la legitimación es la debilidad financiera del estado. Eso es siempre o casi siempre así, y, sin duda, en ese sentido se puede entender como un síntoma de debilidad, debilidad de la hacienda. Pero, al mismo tiempo, también es un síntoma de lo contrario: de fortaleza. Una fortaleza, que se entiende como el margen de discrecionalidad que tiene la monarquía de poder hacerlo sin rendir cuenta de nada ni a nadie. La venalidad se convierte así en una atribución más del poder del Estado, en una regalía. En este contexto, hay que valorar que la clave no está tanto en la figura del rey sino en el margen de los individuos que pueden participar en este proceso, el cual en algunas coyunturas puede ser muy grande. Uno de los mejores ejemplos de ello, lo podemos ver, por ejemplo, en la Guerra de los Nueve Años, la financiación de la cual se hizo gracias a la venta de empleos de Indias en Madrid.

Uno de los temas que se plantean de modo transversal en sus investigaciones es la difícil relación entre el “mérito” y el “dinero”. Ha documentado con minuciosidad numerosos casos y situaciones en que las buenas intenciones y deseos de algunos monarcas para establecer un sistema de gobierno justo se ven

quebrados por las dificultades económicas. ¿En última instancia, es el dinero lo que da el mérito o es el mérito lo que da el dinero?

Sin duda, según el enfoque que se adopte en el análisis, la corrupción puede jugar un papel importante en la sociedad, ya que genera fidelidades y aporta ingresos necesarios para la sustentación del estado. Ante la extensión que está adquiriendo en la sociedad actual, no son pocos los que se llegan a preguntar si el hombre nace o se hace corrupto.

El poder es el que incita al hombre a ser corrupto. Me interesa destacar que la corrupción es algo mucho más profundo que el enriquecimiento ilícito. No es tampoco un tema de cohecho o soborno, sino que tiene mayores dimensiones. Por ello, es necesario plantear una ética del ejercicio del poder. Una nueva ética en la que los cargos públicos no se entiendan como prestigio o bienes privados y lucro personal. Hay que redefinir con mucha más precisión cuál es el espacio de los cargos públicos, lo cual exige la creación de mecanismos claros de control sobre los ámbitos institucionales sobre los que se ejerce el poder.

¿Se llegará a desvelar algún día toda la corrupción estatal? ¿Qué hemos hecho mal?

Nunca llegaremos a saber completamente toda la corrupción existente en la sociedad actual. ¿Qué hemos hecho mal? Demasiadas cosas: el control de suelo, la gestión de los ayuntamientos... Uno de los puntos que me parece clave es que se han dado demasiadas facilidades para que el sistema se resquebrajara, dejando en manos de los ayuntamientos competencias que hubieran requerido mayores mecanismos de control. Esto no es poca cosa y nos ha de hacer reflexionar seriamente.

Responsables:

Joaquim Albareda, Jaume Claret i Eduard Martí.

Col·laboradors:

Salomé Alamillo, Cinta Campos, Claudia Contente, M. Erica Couto, Isabel Jara, Jesús Marchán, David Martínez, Jordi Morell, Imma Muxella, Ander Permanyer, Eduard Puig, Elena Rosselló i Teresa Segura.